

Ryszard Wilczyński

25 lat odnowy wsi w Polsce – koniec misji czy zaczyn odnowy wsi 2.0?

Streszczenie: Opolski Program Odnowy Wsi (OPOW), inspirowany wzorcami z Austrii i Niemiec, w roku 1997 wyznaczył początek upowszechnienia się odnowy wsi w Polsce. Wyniki programu i rosnące nim zainteresowanie zrodziły oczekiwanie, iż odnowa wsi i w tym kraju wyznaczy perspektywę rozwoju obszarów wiejskich. Nowatorska ówczesnie idea, przeciwstawiająca się prostej modernizacji/umieszczeniu wsi, wywierała znaczący wpływ na przemiany obszarów wiejskich. Ujęta w ramy kolejnych programów regionalnych była obiecującą metodą animacji procesów poprawy ogólnego stanu wsi, w których siłą sprawczą pozostawała społeczność wiejska, a efektem usuwanie zapóźnień, poprawa warunków życia, a jednocześnie zachowanie dziedzictwa kulturowego i umacnianie tożsamości wiejskiej wspólnoty. 25-lecie OPOW w 2022 r. stworzyło okazję do prezentacji okoliczności zaistnienia odnowy wsi w Polsce jako wiodącego podejścia *bottom-up*, silnego jego oddziaływania, a następnie zaskakującego regresu. Artykuł analizuje systemowe przyczyny, z powodu których odnowa wsi stała się podejściem niszowym. Wskazano na zaniechania i brak adekwatnego do zmieniającej się sytuacji (depopulacja i starzenie się społeczności wiejskich) *know-how* po stronie krajowej polityki rozwoju. Szczególnie brzemienne w skutki był błąd niewbudowania odnowy wsi w system rozwoju obszarów wiejskich oraz oddzielenie jej od działań ustawowo regulowanych pod nazwą rewitalizacji. Celem pracy jest wskazanie na odnowę wsi jako wciąż aktualną metodę rozwoju i szansę na wprowadzenie nowej jakości do krajowej polityki rozwoju. Stworzenie stosownej ramy prawno-instytucjonalnej mogłoby stanowić zacyfrowanie nowego cyfrowego etapu jej oddziaływania w sposób tożsamy ze *smart villages*.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, *smart villages*, strategia rozwoju wsi, rozwój oddolny, rozwój wewnętrzny miejscowości, rewitalizacja, aktywizacja społeczności lokalnych.

Ryszard Wilczyński, Poseł na Sejm Rzeczypospolitej (2015–2023), Biuro Poselskie Ryszarda Wilczyńskiego, pl. Wolności 12 m. 15, 46-100 Namysłów, e-mail: biuroposelskie.wilczynski@gmail.com.

Utwór dostępny jest na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe.
[Creative Commons CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

1. Wprowadzenie

Zaistnienie Opolskiego Programu Odnowy Wsi (OPOW) w 1997 r. wyznacza – z racji jego regionalnego charakteru, skali i oddziaływania – początek upowszechnienia się odnowy wsi w Polsce. Wówczas to praktyka metod rozwoju obszarów wiejskich wzorowanych na europejskich doświadczeniach¹ przebiła się do świadomości społecznej jako nowa idea. Co szczególnie istotne, była to idea zdolna, by wyzwoić chęć działania i zaangażowanie społeczności wiejskich wręcz o wymiarze ruchu społecznego. Z tych powodów, mimo że nieco wcześniej dochodziło do incydentalnych i lokalnych działań inspirowanych odnową wsi lub do relacji na jej temat (zob.: Idziak, Wilczyński 2013; Wilczyński 2003; 2000a; 2000b; 2000c; 2000d), data uruchomienia OPOW wyznacza kolejne jubileusze zaistnienia odnowy wsi w Polsce. Zaakcentowany przez samorząd województwa opolskiego jubileusz 25-lecia jest właściwą okazją, aby prześledzić koleje losu tego podejścia, które wypełniając przestrzeń oddolnego rozwoju, przez kilkanaście lat istotnie wpływało na wiejską rzeczywistość i widzenie dróg przemian obszarów wiejskich w Polsce.

Rezonans, jaki wywołał wspomniany program i jego pierwsze wyniki, uzasadniało oczekiwanie (Wilczyński 2000c; 2003), iż odnowa wsi wyznaczy perspektywę rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Po dekadzie systematycznego wzrostu OPOW wszedł w okres największego oddziaływania w wymiarze regionalnym i krajowym, zwieńczony w roku 2007 organizacją VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi. Kolejne pięć lat cechowało tworzenie i rozwój kilku programów regionalnych skorelowane ze znaczącym, prowadzonym pod szyldem odnowy wsi wsparciem ze środków unijnych przedsięwzięć poprawy warunków życia na wsi. Trend ten jednak się nie utrzymał. Po 2014 r. programy regionalne straciły dynamikę, zmieniła się też ich funkcja w regionach. OPOW przestał oddziaływać w wymiarze krajowym i nie został zastąpiony w tej roli przez żaden inny program. Odnowa wsi stała się podejściem niszowym.

Fakt, iż jakieś zjawisko lub idea wzrasta, osiąga maksimum, a następnie słabnie lub nawet zanika, gdy wygasa jego rola lub napędzająca go emocja, jest całkowicie naturalny. Jednak gdy dotyczy to podejścia rozwojowego o dużym potencjale dokonywania pozytywnych przemian obszarów wiejskich w Polsce, powinna towarzyszyć temu refleksja dotycząca przyczyn i mechanizmów, które do tego doprowadziły. Ma to istotne znaczenie w sytuacji dążenia do implementacji podejścia

---

¹ W Austrii i Niemczech miały one formę programów krajów związkowych i podejmowane były jako ich autonomiczne, polityczne i szeroko zakrojone inicjatywy, niezależne od wpływu polityki Unii Europejskiej.

*smart villages*², które jawi się jako odnowa wsi 2.0, tj. realizowana z szerokim zastosowaniem technik cyfrowych. Zdobyte już doświadczenia powinny być traktowane jako jej zaczyn.

W okresie minionego ćwierćwiecza wyzwania przed obszarami wiejskimi się zmieniły. Zachodnioeuropejska obawa o wpływ globalizacji i przemysłowych form rolnictwa na wieś oraz polska transformacyjna trauma i przygniatające poczucie cywilizacyjnego zapóźnienia przekształciły się i spotkały we wspólnej i globalnej niepewności egzystencjalnej. Erwin Pröll³ panoramę współczesnych wyzwań ujął w następujący sposób:

Musimy zatroszczyć się o los planety; od powstrzymania fatalnych zmian klimatycznych, dostępności wody i czystego powietrza zależy nasze na niej przetrwanie. W wymiarze bezpieczeństwa w ogóle, zburzonego bezpieczeństwa energetycznego i żywnościowego wojna w Ukrainie pokazała ogrom zagrożeń i koniecznego zaangażowania międzynarodowego, krajowego, lokalnego i indywidualnego, aby im przeciwdziałać. Depopulacja i odpływ młodych – nasza regionalna specyfika, powikłane pandemiczną atomizacją, podziałami społecznymi, awersją do życia publicznego i rozwojem postaw „tylko dla siebie” grożą zanikiem wspólnoty. Bezmyślna modernizacja i chaotyczna zabudowa, chroniczny brak środków i narzędzi ochrony dewastują dziedzictwo kulturowe i wszelkie walory wiejskości. Z tymi wyzwaniami musimy się zmierzyć, w grze jest nasza przyszłość⁴.

Słowa te przywołują punkt wyjścia, który oddaje słowo kryzys. Ten sprzed 25 lat i obecny różni się co do swojej natury. Postęp zasadniczo zmienił sytuację wsi, a jednak przeszłość i współczesność łączy poczucie zagrożenia, niepewność odnośnie do przyszłości i brak rozeznania właściwej drogi. Naturalna chęć obrony, motywująca do wysiłku i zaangażowania, to okoliczność dająca szansę na stworzenie platformy współdziałania nowego typu – opartej na zdobyczach technologii cyfrowych oraz nieograniczonych możliwościach komunikacji i sieciowania. Współdziałanie – aby w ogóle do niego doszło – 25 lat temu i teraz, wymaga pozytywnych, pobudzających idei i opisujących je narracji. W przeszłości odnowa wsi dostarczyła społecznościom wiejskim właśnie tego rodzaju idee i narracje. Czy rozdział ten jest zamknięty, czy wystarczyłby systemowy, instytucjonalny impuls, aby rolę tę przywrócić?

² Schemat „Inteligentna wieś” w ramach Krajowego Planu Strategicznego WPR na lata 2023–2027.

³ Premier landu Dolna Austria w latach 1992–2017 z ramienia Austriackiej Partii Ludowej, założyciel i lider ruchu odnowy wsi w Austrii, inicjator utworzenia w 1988 r. Europejskiego Stowarzyszenia Rozwoju i Odnowy Wsi ARGE, a do 2022 r. jego przewodniczący.

⁴ Z listu do uczestników konferencji „25 lat polskiej odnowy wsi, dorobek i wyzwania” odbywającej się w dniach 2–3 czerwca 2022 r. w Gogolinie.

W kontekście powyższego pytania celem pracy jest zaprezentowanie potencjału odnowy wsi jako metody rozwoju obszarów wiejskich⁵ w ciągu 25 lat tej historii – rosnącego, a następnie słabnącego oddziaływania. Zadaniem jest także wykazanie, że istniała szansa wprowadzenia do polityki rozwoju w Polsce nowej jakości poprzez partycypację i upodmiotowienie społeczności wiejskich. Była realna możliwość uzyskania tysięcy koncepcji rozwojowych poszczególnych wsi – różnorodnych i innowacyjnych, samopodtrzymujących się procesów dokonywania całościowych zmian zarówno tkanki materialnej, jak i społecznej wsi. Osiągalną perspektywą był jakościowy wzrost konkurencyjności i uzyskanie trwałych podstaw rozwoju poszczególnych wsi objętych procesem odnowy, ich żywotność i odporność. Co istotne, w takim środowisku przetrwałyby archetypiczne, współcześnie poszukiwane i doceniane walory wsi oraz mogłyby ocalić znaczące zasoby dziedzictwa kulturowego wsi. Zdaniem autora szanse te zostały zmarnowane z powodów systemowych błędów i zaniechań oraz całkowitego zignorowania głosu nauki, orędowników i praktyków odnowy wsi wyrażanego m.in. w formie licznych, sukcesywnie pojawiających się publikacji.

Odnowa wsi w Polsce, z uwzględnieniem jej europejskich korzeni oraz różnych krajowych i regionalnych wariantów funkcjonowania, została czterokrotnie opisana w sposób monograficzny. Ujęcia pierwsze – z okresu początkowego (Wilczyński 2000; 2003), a także trzecie – z końcowej fazy rozkwitu (Idziak, Wilczyński 2013), wykonali praktycy i były one adresowane do liderów wiejskich. Drugie ujęcie – związane z VI Europejskim Kongresem Odnowy Wsi (Kłodziński, Błąd, Wilczyński [red.] 2007) – oraz czwarte inspirowane projektem Sieci Najciekawszych Wsi (Sykała, Dej [red.] 2016, 2018) to zbiorowe prace naukowe. Wszystkie odpowiadają momentom jubileuszowym: 5., 10., 15. i 20. rocznicy odnowy wsi w Polsce.

Niniejszy artykuł wpisuje się w tę tradycję. Ujmuje zagadnienie obszernie i łączy oba rodzaje wcześniejszych narracji. Powstał ze świadomością, że może to być ostatnia relacja tego rodzaju, jeśli na poziomach krajowym i samorządowym nie nastąpi twórcza refleksja nad utraconymi możliwościami. Bez względu na rozstrzygnięcie artykuł podnosi aktualne problemy praktyczne i badawcze istotne dla powodzenia wdrażania podejścia *smart villages* oraz kształtowania przemian obszarów wiejskich w ogóle.

Pokaźna literatura przedmiotu upoważnia do rezygnacji z rozważań teoretycznych syntetycznego przedstawienia 25 lat odnowy wsi w Polsce. Nacisk został więc położony na uwarunkowania towarzyszące zaistnieniu odnowy wsi, okres rozkwitu

⁵ Pojęcie metody jest w niniejszej pracy stosowane jako wyraźnie zakreślony sposób postępowania dla osiągnięcia wytyczonego celu. Kwestie te podejmuje podrozdział 1 pracy wykazujący, iż odnowy wsi nie można traktować – co utrzymuje część badaczy – jako zestawu praktycznych rozwiązań lub narzędzi rozwoju lokalnego.

i okoliczności systemowe, które uczyniły z niej niszę w zestawie oddziaływań na obszary wiejskie w Polsce. Ze względu na bezpośredni, osobisty udział w tej historii prezentowane tezy są również podbudowane doświadczeniami i ustaleniami własnymi. Szczególnie wyeksponowany został OPOW, z racji jego wiodącej roli, kompleksowości działań i wzorcowego oddziaływania. Ramy i charakter tekstu ograniczyły możliwości prezentacji i dyskusji wielu kwestii szczegółowych, np. dorobku innych niż opolski programów regionalnych.

Znaczenia, jakimi w miarę upływu czasu zaczęło obrastać pojęcie „odnowa wsi”, uległy wypaczeniu pod wpływem programowania i realizacji unijnego wsparcia. Zatem przywołanie wyjściowej jego treści otwiera niniejsze opracowanie.

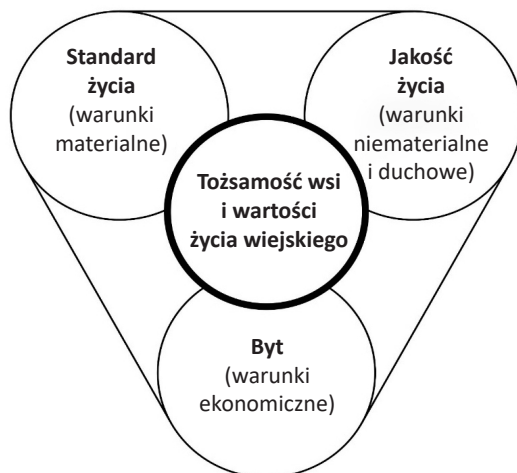
2. Inspirująca idea, skuteczna metoda

Duchowy rdzeń

W latach 90. ubiegłego stulecia, gdy województwo opolskie czerpało z zachodnich wzorców, punkt ciężkości stanowiła tam tzw. odnowa duchowa. Była ona ukierunkowana po pierwsze na umocnienie wiejskich wspólnot i pełną ich podmiotowość w procesach rozwoju, a po drugie na kształtowanie lokalnej i regionalnej tożsamości mieszkańców wsi oraz poszanowanie dziedzictwa. Oddając ten sposób pojmowania odnowy, autor definiował ją następująco (Wilczyński 2003, s. 12; 2000c, s. 13–14):

Odnowa wsi to proces kształtowania warunków życia ludzi na obszarach wiejskich, którego animatorem i podmiotem jest społeczność lokalna. Oddziałuje on na standard życia i jego jakość oraz źródła utrzymania mieszkańców, jednocześnie zachowując tożsamość wsi wyrażającą się wartościami życia wiejskiego, wzmacnianiem i rozwojem dziedzictwa duchowego, kulturowego i materialnego wsi. Proces ten dostosowuje wieś do wymogów współczesności oraz do pełnienia nowych funkcji na rzecz społeczeństwa [...]. Odnowa wsi wywołuje osobiste zaangażowanie mieszkańców wpływające z odpowiedzialności za własną przyszłość, daje możliwość samorealizacji i poczucia uczestnictwa we wspólnocie i współtworzeniu, uaktywnia bowiem podstawowy zasób, jakim dysponuje społeczeństwo, tj. zaangażowanie ludzi. Mobilizuje siły i zasoby własne, wykorzystuje posiadane atuty i szanse, jakie znajdują się w otoczeniu.

Zatem materialno–niematerialna/duchowa natura odnowy wsi oraz centralne znaczenie wiejskich wartości i tożsamości znalazły wyraz w sposobie budowania

Rysunek 1. Przestrzenie oddziaływania odnowy wsi

Figure 1. Areas of influence of rural renewal

Źródło: Wilczyński 2003; 2000c.

Source: Wilczyński 2003; 2000c.

strategii wsi⁶. Cele i realizujące je zadania były odpowiednio przypisywane przestrzeniom⁷ oddziaływania odnowy wsi, których relacje przedstawiono na rysunku 1.

Liderom wiejskim opracowującym strategię wyjaśniano, że jest to zobrazowanie konstrukcji odnowy wsi⁸. W konstrukcji tej tożsamość wsi i wartości życia wiejskiego tworzą element zwieńczający, wspierany przez trzy filary: bytu, standardu życia i jakości życia. Dla stabilności konstrukcji odnowy wsi filary te winny być jednakowo silne.

Ówczesny praktyczny przestrzenny model pokrywa się z naukowym ujęciem zestawionym przez Oskara Wolskiego (2017b), w którym poszczególne elementy są sobie równorzędne. „Standard życia (warunki materialne)” to w modelu przywołanego autora wymiar materialno-przestrzenny, „byt” to wymiar ekonomiczny,

⁶ Celowo nie stosowano wówczas pojęcia „strategia”, które nie budziło zaufania liderów wiejskich. Z oczywistych względów przestrzenie te zdefiniowano w sposób komunikatywny dla odbiorców. Wzięte i cele rozwoju stanowił plan odnowy wsi, a ich operacjonalizację krótko- i długoterminowy program działania.

⁷ Zamiast pojęć „aspekt” lub „płaszczyzna” świadomie użyto terminu „przestrzeń”. Skojarzenie z trójwymiarowością miało ułatwić liderom zadanie „wypełniania” treścią/działaniami zdefiniowanych „przestrzeni”.

⁸ Konstrukcję tę można przyrównać do stołu na trzech nogach. Stół jest stabilny, gdy nogi są jednakowo długie. Jeżeli podłoże jest nierówne (co oznacza dysproporcje/zapóźnienia w rozwoju), wówczas nogi trzeba odpowiednio wzmocnić (wydłużyć).

„jakość życia (warunki niematerialne i duchowe)” to wymiar społeczny, natomiast „odnowa wartości i duchowości” wraz z „odnową tkanki społecznej” są równorzędnymi celami działań społecznych. Wyeksponowany „duchowy rdzeń” konstrukcji odnowy wsi, którą posługiwał się OPOW, stanowi tu istotną różnicę i w znacznej mierze tłumaczy przyszły motywacyjny charakter programu.

Odnowa wsi była prezentowana jako triada znaczeń: idea – metoda – proces. To wystarczy, by traktować ją jako podejście rozwojowe dalece wykraczające poza ramę pojęciową „narzędzia” lub „zestawu działań praktycznych”.

Ideę tę najkrócej ujęto w sformułowaniu: „wieś ma pozostać sobą” – stawianym w kontrze do dążeń umiastowienia wsi. Ów paradygmat (zaczepnięty z regionów wzorcowych) był komunikowany zestawem wartości, które dzięki odnowie wsi zostaną zachowane i rozwinięte. Wykazanie korzyści w wymiarze zbiorowym i indywidualnym uzasadniało wysiłek wejścia w proces. Oddziaływanie „językiem idei, wartości i korzyści” konstruowało metodę na równi z projektowanymi działaniami. A te zestawiano tak, aby dostarczanie wiedzy, motywowanie wiejskiego przywództwa, budzenie potrzeb i aspiracji czy wywoływanie chęci rywalizacji skutkowało świadomością znaczenia wzorców oraz kreatywnym ich wykorzystaniem. Szczególny nacisk położono na umiejętności pracy grupy odnowy wsi i rolę lidera. Sformułowano sześć podstawowych zasad uczestnictwa w procesie odnowy wsi (Idziak, Wilczyński 2013; Wilczyński 2003):

- odnowę wsi zaczynam od siebie,
- odnowa wsi opiera się na wspólnym działaniu,
- odnowa wsi potrzebuje sojuszników,
- odnowa wsi wymaga systematycznego działania,
- odnowa wsi opiera się na planie rozwoju i programie odnowy wsi,
- korzystam z internetu.

Uogólniając, OPOW przyjmował rolę lidera (przewodnika) liderów. W takiej formule nie był do zastąpienia żadnym administracyjno-urzędniczym formatem.

Zaangażowanie

Aby zrozumieć dynamikę okresu implementacji, trzeba uwzględnić społeczne emocje towarzyszące zaistnieniu OPOW. Włączanie się sołectw w proces odnowy miało charakter ruchu społecznego, któremu program wskazywał konieczność obrania kierunku i przestrzenie aktywności.

Głównym wynikiem odnowy wsi stawał się proces rozwoju (przekształceń) wsi nieosiągalny w inny sposób, projektowany i dokonujący się z woli mieszkańców, kreatywnie wykorzystujący miejscowe zasoby. Przyjęty przez OPOW model procesu był prosty i wyrażał zasadę subsydiarności. Centrum – reaktor przemian – to

zaangażowanie społeczności lokalnej, warstwę zewnętrzną tworzy subsydiarne wsparcie gminy i regionu, a kolejną warstwę – wsparcie krajowe i zagraniczne (Wilczyński 2003; 2000c).

Zatem wyrazem istnienia procesu odnowy wsi jest bezpośrednio, często masowe zaangażowanie mieszkańców w wykonanie zaplanowanych zadań oraz silna z nimi identyfikacja. To z kolei daje trwałość projektom i optymalne wykorzystanie uzyskanych wyników, owocuje ożywieniem wspólnoty, utożsamieniem się z wsią, przyjmowaniem odpowiedzialności za jej przyszłość. Głównie na tej płaszczyźnie następuje przekształcanie efektów ilościowych w jakościowe. Nie tyle ważna jest wartość podejmowanych działań, ile ich intensywność i synergia. Zaspokojenie konkretnych potrzeb powiązane jest ze zdolnością podejmowania kolejnych wyzwań. Wzrost zasobów materialnych powiększa potencjał rozwojowy. Satysfakcji z wyników towarzyszy wzrost aspiracji, a ta popycha lokalną wspólnotę do działań ukierunkowanych na zewnątrz.

Generując proces odnowy, społeczność wiejska uzyskuje podmiotowość i obywatelską tożsamość, na zasadzie partnerstwa kształtuje relacje z gminą. Cechuje ją żywotność oraz zdolność do reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu. Stanowi to kluczowy wynik odnowy wsi.

Polityczny plan

Nader rzadko podnoszony jest aspekt implikacji politycznych implementacji idei odnowy. Radykalnie ujął go wspomniany Pröll:

Odnowa wsi chce nadać terenom wiejskim nowy profil, nową świadomość. Jest odpowiedzią na ciągle otwarte kwestie poruszane przez społeczeństwo [...]. Odczuwamy tęsknotę za wsią odpowiedzialną za siebie i stanowiącą o sobie [...]. Odnowa wsi jest napędową postępową siłą terenów wiejskich [...] stała się największym nośnikiem nadziei na uzyskanie politycznie dojrzałej ludności wiejskiej. Z tego powodu cały kraj może z radością spoglądać w przyszłość (Wilczyński 2000c, s. 12–13).

Myśli te warte są przytoczenia, zważywszy również na rolę wsi w zwrocie politycznym w Polsce w 2015 r.

Partycypacyjny model gminy autor uznawał za warunek wręcz konieczny dla zaistnienia procesu odnowy wsi, a jednocześnie budujący społeczeństwo obywatelskie (Wilczyński 2000c; 1998):

odnowa wsi stanowi zaprzeczenie pokutującego jeszcze w kraju centralistycznego modelu gminy, w którym przywództwo gminne kreuje się na

podmiot „władzy” dominujący nad społecznością lokalną, ta zaś, pozostając na marginesie spraw publicznych, jest bierna [...] nastawiona roszczeniowo. [...] Wdrożenie odnowy wsi oznacza zgodę na całkowite odwrócenie relacji i zaistnienie modelu partycypacyjnego (Wilczyński 2003, s. 57).

Problem ten, aktualny również obecnie, jest co jakiś czas podejmowany w dyskursie lub poprzez praktykę działania gmin tworzących stowarzyszenie Polska Sieć Odnowy i Rozwoju Wsi⁹.

Kierunek przyszłość

Postulowana „nowa tożsamość” mieszkańców łączyła zakorzenienie w lokalności z pełną gotowością do sprostania wyzwaniom przyszłości. Dla ruchu odnowy wsi reprezentowanego przez ARGE sprostanie wyzwaniom przyszłości było i jest wręcz kluczem postępowania¹⁰. Wyłącznie poprzez ciągłą zmianę wieś traktowana jako zbiór dziedziczonych i kulturowanych wartości, zachowująca specyfikę i odmienność, może być konkurencyjnym względem miast miejscem do życia i gospodarowania. Filozofię tę streszcza hasło konkursu „Europejska Nagroda Odnowy Wsi” z roku 2000: „Nie ma przeszłości bez przyszłości” i tłumaczy stwierdzenie, że „odnowa wsi nigdy się nie kończy”¹¹ – jest drogą, a nie celem.

Trzeci nurt

Wacław Idziak, twórca pierwszych polskich wsi tematycznych, zwraca uwagę, iż oprócz oddolnego nurtu odnowy wsi ujętego w ramy programów regionalnych i ogólnego nurtu wyznaczonego przez działania unijnych programów wsparcia obszarów wiejskich (SPO 2004–2006, PROW 2007–2013 i 2014–2020) istnieje trzeci, alternatywny nurt (Idziak, Wilczyński 2013, s. 96–109). Tworzy go rozproszone działanie gmin, wsi, grup obywateli, organizacji pozarządowych i pojedynczych osób, które motywuje „wspólna troska o los małej ojczyzny i branie odpowiedzialności za swe otoczenie”. Owe podmioty i osoby uzyskują wsparcie m.in. ze strony

---

⁹ IV Polski Kongres Odnowy Wsi zorganizowany w 2011 r. przez władze województwa dolnośląskiego odbył się pod hasłem: „Partnerstwo gminy i sołectwa w programie odnowy wsi”. Gmina Gogolin i gmina wiejska Dzierżonów istnienie takiego partnerstwa potwierdziły formalnym i uroczystym aktem sygnowanym przez władze gminy i liderów wszystkich sołectw.

¹⁰ Zamyśl ten znajdował wyraz w hasłach, pod którymi od 1990 r. Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju i Odnowy Wsi ARGE organizuje konkurs „Europejska Nagroda Odnowy Wsi”. Hasła te łącznie stanowią wykładnię drogi, jaką ma podążać proces odnowy wsi.

¹¹ Sformułowanie to należy przypisać najpewniej Pröllowi, gdyż pojawia się w bardzo licznych publikacjach dotyczących odnowy wsi w Dolnej Austrii oraz w materiałach publikowanych przez ARGE.

organizacji działających na rzecz wsi¹², których aktywność obejmuje większość celów odnowy wsi. Publikacja pt. *Wymyślić wieś od nowa* – poradnik tworzenia wsi tematycznych (Idziak 2008) – prezentuje metody przełamywania najtrudniejszych stanów wyjściowych wsi poprzez uruchomienie kreatywności mieszkańców (zarabianie na wiedzy, doznaniach i twórczości). Stwierdzenie zawarte w tym tytule jest najbardziej radykalnym i bodaj najbardziej twórczym postulatem odnowy wsi.

3. Funkcjonowanie OPOW i jego krajowe oddziaływanie

Wzorce

Dekada lat 90. XX w. była czasem intensywnych, znacznie wcześniej zapoczątkowanych poszukiwań rozwiązań dla „wiejskiej Europy”. W Polsce kwestia ta nabierała szczególnej ostrości i ogromnego znaczenia społecznego, gospodarczego i politycznego, gdyż wieś zmagiała się wtedy z kryzysem wywołanym transformacją gospodarczą, wolnorynkowym szokiem w rolnictwie i likwidacją PGR-ów. Bezrobocie, regres infrastruktury społecznej i usług bytowych, narastający dystans rozwojowy względem miast, a nawet negatywne wobec wsi stereotypy kulturowe, wywoływały poczucie zagrożenia, nieistotności, braku perspektyw – przeświadczenie, że wieś to miejsce przegrane.

W wymiarze regionalnym właściwą odpowiedź na ten stan rzeczy podsunęły autorowi doświadczenia partnerskiego dla województwa opolskiego landu Nadrenia-Palatynat¹³. Kolejnym regionem wzorcowym stała się Dolna Austria poprzez relacje z Europejskim Stowarzyszeniem Rozwoju i Odnowy Wsi ARGE, którego województwo opolskie jest członkiem od 2001 r.¹⁴

¹² Idziak wymienia Fundację Wspomagania Wsi oraz Polsko-Amerykańską Fundację Wolności. Autor podkreśla szeroki zakres udzielanego wsparcia, wyrażonego tysiącami projektów i dziesiątkami milionów złotych oraz działalnością szkoleniową, publikacjami czy dedykowanymi serwisami internetowymi.

¹³ W 1995 r. autor, wówczas w roli przewodniczącego sejmiku samorządowego województwa opolskiego, w trakcie wizyty oficjalnej w Nadrenii-Palatynacie poznał zagadnienie odnowy wsi. Land ten przedstawiał efekty konsekwentnego wspierania lokalnych koncepcji przekształceń i działań podejmowanych przez poszczególne społeczności, co w okresie kilku lat doprowadziło do całościowej odnowy wsi: odnowienia zabudowy, zmiany funkcji budynków, urządzenia przestrzeni publicznej, wzmocnienia gospodarki lokalnej oraz wykonania infrastruktury życia społecznego. Rok później efekty te były prezentowane przez ekspertów landu na konferencji w Nysie.

¹⁴ Europäische ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung, www.landentwicklung.org (dostęp: 15.06.2023).

Dynamiczny start

Po rocznym przygotowaniu OPOW rozpoczął działanie w 1997 r. ze znaczącą liczbą sołectw (40) i gmin (17). Rozwijał się mimo wystąpienia w tym samym roku katastrofalnej powodzi oraz likwidacji rok później instytucji prowadzącej. Po reformie samorządowej w 1999 r. zastąpił ją samorząd województwa.

Wymogiem przystąpienia do OPOW było ukonstytuowanie się wiejskiego przywództwa (grupy odnowy wsi) oraz wyznaczenie przez urząd gminy koordynatora, który pełnił funkcję łącznika pomiędzy programem a grupą odnowy oraz udzielał jej wsparcia merytorycznego i organizacyjnego. Działania informacyjno-szkoleniowe w 1998 r. zostały poszerzone o warsztaty na rzecz opracowania sołeckich strategii rozwoju¹⁵. Sołectwa uzyskiwały plan działań krótko- i długoterminowych. Program oferował krajowe i zagraniczne podróże studyjne, konferencje i kongresy, małe granty na niewielkie zadania inwestycyjne, wyposażenie oraz organizację imprez cyklicznych o ponadlokalnym oddziaływaniu¹⁶. Bardzo ważną rolę w programie odgrywał zapoczątkowany w 1996 r. konkurs „Piękna Wieś Opolska”¹⁷. Konkurs ten oferował relatywnie wysokie nagrody i wyróżnienia finansowe. W kategorii głównej – „Najpiękniejsza Wieś” – całościowo oceniano przebieg procesu odnowy. Kategoria „Najlepszy Projekt” była przeznaczona do tworzenia puli wzorców. Z kolei kategoria „Najlepszy Start w Odnowie Wsi” motywowała nowych uczestników¹⁸. Od roku 2003 laureaci konkursu mogli liczyć na specjalistyczne opracowania i doradztwo zespołów naukowych w dziedzinach urządzania przestrzeni wiejskiej, ochrony krajobrazu i zachowania dziedzictwa kulturowego. Wszystkie województwa, tworząc programy regionalne, w zakres działań wspierających włączały analogiczne bądź bardzo zbliżone konkursy.

Pierwsze lata funkcjonowania OPOW przyniosły dalszy wewnętrzny wzrost liczby uczestników (160 sołectw i 50 gmin w piątym roku funkcjonowania). Było rzeczą znaną, że największe zaangażowanie i determinację w działaniu prezentowały społeczności wsi peryferyjnych o najtrudniejszej sytuacji wyjściowej.

---

¹⁵ Uczestniczyło w nich wówczas 77 sołectw z 34 gmin.

¹⁶ Takich jak Międzynarodowe Zawody Drwali w Bobrowej (gmina Rudniki), Turniej Złota Kosa w Piątkowicach (gmina Łambinowice), Turniej Piłki Prądowej w Przechodzie (gmina Korfantów).

¹⁷ Konkurs ten zainaugurował ówczesny wojewoda opolski Ryszard Zembaczyński. W 1999 r. OPOW przejął jego organizację.

¹⁸ W ostatnim okresie funkcjonowania OPOW laureatów poszczególnych edycji konkursu zachęcała do stałej aktywności kategoria jubileuszowa „Najpiękniejsza Wieś 15-, 20- i 25-lecia Odnowy Wsi”.

Zainteresowanie, pierwsi naśladowcy

Pionierskie doświadczenia OPOW szybko spotkały się z dużym zainteresowaniem. Zagadnienie trafiało na łamy periodyków fachowych (Wilczyński 2002b; 1999a; 1999b), wydawnictw instytucji wspierających rozwój obszarów wiejskich (Wilczyński 2003; 2000a; 2000b; 2000c), publikacji organizacji pozarządowych (Wilczyński 2000d; 1999c; 1999d) oraz do materiałów konferencyjnych i kongresowych (Wilczyński 2002a; 2001). Opolszczyzna stała się miejscem wizyt studyjnych wiejskich liderów.

Własny program finansowany ze środków kontraktu wojewódzkiego zapoczątkowało w roku 2001 województwo pomorskie. Program bliźniaczy względem OPOW, w 2004 r., uruchomiło zaś województwo śląskie. Inicjatywy tego typu podejmowały nawet powiaty¹⁹. Odbyły się pierwsze ogólnopolskie, a także lokalne kongresy odnowy wsi²⁰. Tematyka ta była prezentowana w ramach wykładów fakultatywnych oferowanych przez Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich (PAOW). Ważną rolę w upowszechnianiu idei i procesu odnowy odegrały warsztaty tworzenia sołeckich strategii rozwoju przeprowadzone w ośmiu województwach²¹. Stanowiły one przygotowanie do korzystania ze środków unijnych.

Wiatr w żagle

Doświadczenia pierwszych lat funkcjonowania OPOW potwierdziły skuteczność metody i zdolność samorządu województwa do budzenia aktywności społeczności wsi. Z tego powodu odnowę wsi objęto wsparciem w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego (SPO) na lata 2004–2006. Działanie „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego” powierzono do wykonania samorządom województw. Pierwotna alokacja 40 mln euro szybko została powiększona do wysokości 90 mln euro. SPO w pewnym stopniu nawiązywało do rozwiązań właściwych dla animowania procesu odnowy. Dostęp do środków uwarunkowano wykonaniem planu rozwoju miejscowości (uproszczonej strategii rozwoju

¹⁹ Były to powiat kłodzki (województwo dolnośląskie) i powiat nakielski (województwo kujawsko-pomorskie).

²⁰ W 2002 r. w Górażdżach (gmina Gogolin, województwo opolskie), a także w 2004 r. w Szymbarku (gmina Stężycza, województwo pomorskie).

²¹ Stosowano tu metodykę opracowaną i wdrożoną przez autora w 1998 r. w województwie opolskim. Do połowy 2004 r. warsztaty tworzenia sołeckich strategii rozwoju w tym województwie objęły 275 sołectw (27,45% ogółu), w województwie pomorskim 254 (16,4%), a w lubuskim 124 (12,2%). Z kolei w województwach świętokrzyskim, podkarpackim, kujawsko-pomorskim i śląskim prace były w toku (łącznie do tego momentu objęły 184 sołectwa), a w podlaskim były dopiero planowane.

sołectwa)²². Programy opolski i pomorski oraz rozpoczęty w 2004 r. program śląski zdecydowanie pomogły wdrożyć omawiane działania w tych regionach. Szczególną promocję idei odnowy wsi i działania „Odnowa wsi...” w SPO zapewniło Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów (KSS), które w latach 2004–2007 przeprowadziło szeroką kampanię informacyjno–szkoleniową na terenie dziewięciu województw²³.

W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007–2013 alokacja dla działania „Odnowa i rozwój wsi” wyniosła aż 442,2 mln euro (tabela 2). Podtrzymano wymóg przedkładania planu odnowy miejscowości, ponadto wybór projektu do realizacji mógł doceniać (decydował samorząd województwa) lokalne zaangażowanie, np. wyrażające się uczestnictwem w regionalnym programie odnowy. W dystrybucję środków dla odnowy wsi zostały zaangażowane Lokalne Grupy Działania (podejście LEADER) poprzez działanie „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”.

Ze 182 projektów w województwie opolskim finansowanych z działania „Odnowa i rozwój wsi” aż 172 zostało wykonanych we wsiach uczestniczących w OPOW.

Wymiar krajowy i europejski

Oddziaływanie OPOW i krajowe zainteresowanie odnową wsi osiągnęło kulminację w 2007 r., w 10. rocznicę funkcjonowania programu podczas VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi w Kamieniu Śląskim w gminie Gogolin²⁴. Uczestniczyło w nim ok. 1000 osób. Grupy studyjne z 15 województw na 11 trasach odwiedziły 40 wsi uczestniczących w programie.

Kongres pomyślano jako „platformę rozważań nad przyszłością wsi w Europie i cechami «wsi przyszłości», możliwościami urzeczywistnienia tych wizji poprzez kształt regionalnych programów odnowy wsi oraz sterowanie procesem odnowy wsi”. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN był naukowym partnerem Kongresu. Tom *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, wydany w serii „Problemy Wsi i Rolnictwa” (Kłodziński, Błąd, Wilczyński [red.] 2007), podsumował dorobek Kongresu oraz zwiększył zainteresowanie nauki tematem odnowy wsi.

²² Autentyczność wykonania planu przez daną społeczność lokalną nie była przedmiotem analizy. Plany rozwoju miejscowości w masowej skali wykonywały firmy doradcze.

²³ Wydany przez KSS w 2006 r. informator *Na wsi odnowa* prezentujący przykłady zrealizowanych już projektów miał cztery wznowienia, a wydanie z 2008 r. *Na wsi odnowa. Nowa perspektywa* zgodnie z tytułem szerzej uwzględniało wiedzę o PROW 2007–2013.

²⁴ Kongres zorganizowało województwo opolskie w roli członka ARGE przy pełnym zaangażowaniu tej organizacji oraz gminy Gogolin – gospodarza wydarzenia.

W latach 2008–2012 uczestnictwo sołectw OPOW przyjęło charakter masowy, angażując ponad 700 sołectw (blisko 70% sołectw w regionie) ze wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Nieco powyżej 60% sołectw deklarowało, że ich aktywność została zainicjowana uczestnictwem w programie.

Doświadczenie, iż funkcjonowanie regionalnych programów ułatwia implementację działań finansowanych ze środków unijnych było ważną zachętą dla samorządów województw na rzecz ich tworzenia.

W 2009 r. utworzono programy regionalne w województwach dolnośląskim, wielkopolskim i świętokrzyskim. Kolejne ogólnopolskie²⁵ lub regionalne²⁶ kongresy podtrzymały poczucie, że odnowa wsi nabiera ogólnopolskiego wymiaru.

Następnie w 2011 r., nawiązując do opolskiego wzorca, regionalny program uruchomiło województwo podkarpackie z niewielką liczbą 79 sołectw. Województwo warmińsko-mazurskie przyjęło podobne uregulowania i w 2012 r. włączyło do programu 40 sołectw. Tam, gdzie programy regionalne nie limitowały naboru (opolskie, dolnośląskie, wielkopolskie), z czasem uczestnictwo podejmowała większość sołectw w regionie.

Fundusz sołecki

Wyrazem uznania dla metody odnowy wsi było przyjęcie w 2009 r. ustawy o funduszu sołeckim²⁷. Uzasadnienie stanowiły dokonania społeczności wiejskich w ramach OPOW i efektywne działanie odpisu sołeckiego – pierwowzoru funduszu sołeckiego. Rozwiązanie to gwarantowało środki sołectwu i dawało pewność realizacji zaplanowanych zadań. Wdrażanie funduszu (od 2010 r.) największą skalę lub dynamikę osiągało w województwach przygotowanych przez regionalne programy odnowy wsi oraz działania na rzecz opracowania sołeckich strategii rozwoju (Idziak, Wilczyński 2013). Przyjęcie ustawy o funduszu sołeckim skoncentrowało uwagę KSS na propagowaniu tego rozwiązania w powiązaniu z odnową wsi²⁸.

²⁵ Doszło do nich w 2009 r. w Podlesicach (gmina Kroczyce, województwo śląskie), a w 2011 r. w Krzyżowej (gmina Świdnica, województwo dolnośląskie).

²⁶ Mowa o kongresach: odnowy wsi w Nysie, II Mazowieckim Kongresie Odnowy Wsi w Sterdyni w 2007 r. oraz I Zachodniopomorskim Kongresie Odnowy Wsi w Podgórkach (gmina Malechowo) w 2009 r.

²⁷ Deklarację utworzenia takiego narzędzia rozwoju wsi złożył ówczesny Premier Donald Tusk podczas wizyty na Opolszczyźnie w 2007 r.

²⁸ W 2010 r. stowarzyszenie pod hasłem „Od funduszu sołeckiego do odnowy wsi” przeprowadziło seminarium w Centrum Kongresowym MTP w Poznaniu, a w roku następnym, pod analogicznym tytułem, wydało instruktażową publikację. W kolejnych latach takie ujęcie było prezentowane podczas dorocznych konferencji KSS oraz na łamach *Poradnika Radnego i Sołtysa*. Konkurs „Fundusz Sołecki – Najlepsza Inicjatywa” nadal krzewi tę ideę.

Kilka istotnych wydarzeń

Jubileusz 15-lecia odnowy wsi w Polsce był ostatnim, który zaznaczał wiodącą rolę województwa opolskiego w propagowaniu tej idei i praktyki²⁹. Z tej okazji OPOW został zaprezentowany w biuletynie ARGE (Wilczyński 2012a), a zagadnienie odnowy wsi i funkcjonowania OPOW stało się tematem Forum Debaty Publicznej Prezydenta RP³⁰. Liderzy wsi otrzymali odznaczenia państwowe³¹. Z myślą o wiejskich liderach i wspierających ich samorządach wydano okolicznościową publikację pt. *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania* (Idziak, Wilczyński 2013), monograficznie ujmującą zagadnienie odnowy wsi. Dorobkiem jubileuszu stało się, zawarte w 2013 r. w gminie Strumień (województwo śląskie) porozumienie gmin na rzecz propagowania i urzeczywistniania idei odnowy wsi. Porozumienie to przekształciło się w 2016 r. w stowarzyszenie samorządowe Polska Sieć Odnowy i Rozwoju Wsi (PSORW)³². Podmiot ten w 2015 r. przejął od wojewody opolskiego³³ prowadzenie projektu „Sieć Najciekawszych Wsi” (SNW), ostatniej istotnej koncepcji realizującej w Polsce ideę odnowy³⁴. Projekty związane z tworzeniem SNW stały się impulsem dla badań zebranych w formie monograficznej w pracy *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego* (Sykała, Dej [red.] 2018) oraz unikalnego w formie i treści sportretowania pierwszych wsi włączonych do sieci zaprezentowanego w publikacji *Tożsamość i „miejsce”* (Wójcik [red.] 2017).

W wymiarze europejskim ostatnim dużym wydarzeniem była międzynarodowa konferencja w ramach projektu European Rural Vision 2020³⁵, która z inicjatywy ARGE i we współpracy województwa opolskiego z dolnośląskim odbyła się we Wrocławiu.

²⁹ Uroczystości jubileuszu z udziałem instytucji i kilkuset osób zaangażowanych w proces odnowy wsi w województwie, kraju i za granicą miały ponadregionalny charakter nawiązujący do praktyki kongresów odnowy wsi.

³⁰ Forum Debaty Publicznej „Odnowa wsi szansą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce” odbyło się w Pałacu Prezydenckim w Warszawie 19 kwietnia 2012 r.

³¹ Odznaczenia państwowe w 2013 r. w Kamieniu Śląskim osobiście wręczył Prezydent RP Bronisław Komorowski.

³² Obecnie, w 2023 r., stowarzyszenie liczy 31 gmin z większości województw w kraju. Zob. [www.psorw.pl](http://psorw.pl) (dostęp: 20.06.2023).

³³ Autor tekstu sprawował ten urząd w latach 2007–2015.

³⁴ Rozwijana od 2012 r. koncepcja przyjmuje, iż ze względu na daleko idące przekształcenia polskich wsi, a tym samym ubytek walorów przestrzennych stanowiących o wizualnym pięknie, będących też głównym atrybutem sieci wzorcowej (Sieć Najpiękniejszych Wsi Francji), polska sieć będzie rozwijana na podstawie wiodącej kategorii walorów poznawczych. Niemniej uczestnictwo w sieci wymaga, by wieś spełniała wysokie wymogi odnośnie do walorów przestrzennych, dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu oraz szeroko pojmowanej wiejskości. Formuła SNW w 2022 r. została poszerzona o kategorię „miejsca ciekawe” – wartościowe i cenne poznawczo obiekty na terenach wiejskich, <http://psorw.pl> (dostęp: 20.06.2023).

³⁵ W ramach tego projektu ARGE ponownie sformułowało przewodnią wizję swojego działania na rzecz wiejskiej Europy: Leitbild der Europäischen ARGE Landentwicklung und Dorferneuerung für eine nachhaltige Entwicklung europäischer Dörfer und Landgemeinden.

Impas

Po roku 2015 trudności finansowe i koncepcyjny impas dotknęły OPOW. Odstąpiono od wypraktykowanego kanonu wsparcia, rezygnując z warsztatów tworzenia sołeckich strategii rozwoju. Przerwano współpracę z uczelniami wyższymi na rzecz opracowań dotyczących urządzania wiejskich przestrzeni publicznych i identyfikacji dziedzictwa kulturowego. Zmalała intensywność szkoleń i wyjazdów studyjnych. Przeniesienie działań w finansowane przez Regionalny Program Operacyjny poboczne obszary bioróżnorodności i dziedzictwa kulinarnego nie uzupełniło straty.

Opolskie przestało oddziaływać w wymiarze krajowym. Przedsięwzięcia organizowane w 2017 r. z okazji 20-lecia odnowy wsi miały już tylko opolski, ograniczony wymiar. W okresie pandemii COVID-19 w latach 2020–2021 funkcjonowanie programu zostało ograniczone niemal wyłącznie do prowadzenia konkursu „Piękna Wieś Opolska”. Do momentu redagowania niniejszego artykułu nowa formuła odradzająca OPOW nie została zaproponowana.

4. Wybrane aspekty funkcjonowania OPOW

Sterowanie procesem

Kwestia sterowania procesem odnowy wsi była w OPOW zagadnieniem kluczowym. Wynikało to z rozpoznania kinetyki procesu oraz było wymuszone bardzo ograniczonymi środkami finansowymi. Oddziaływanie poprzez ujęcia modelowe wyróżniało program i prócz uzyskiwanych wyników dawało pozycję merytorycznego krajowego lidera. Przyjęto, iż inicjowanie i moderowanie procesu odnowy będzie prowadzone poprzez ogniskowanie uwagi i aktywności sołectw na rekomendowanym zestawie przedsięwzięć organizacyjnych oraz typie projektów (Idziak, Wilczyński 2013; Wilczyński 2008). Kierowało to działanie sołectw na wykorzystywanie i kreowanie wyróżników, innowacyjność projektów i specjalizację, uzasadniało potrzebę wyróżnienia się, obrania innowacyjnej, oryginalnej drogi, wskazywało na cel nadrzędny – uzyskania trwałych fundamentów rozwoju i poprawy pozycji konkurencyjnej. Oddziaływanie ujęć modelowych było wspierane relatywnie niewielką pulą małych grantów.

Początkowo rolę kierującą i motywującą uczestników programu odgrywał przedstawiony w 2002 r. „Model przebiegu procesu odnowy wsi”³⁶. Prezentował on zaawansowanie procesu odnowy w trzech zasadniczych obszarach: zakres działań / skala zmian, rozwój organizacyjny i sterowanie rozwojem (Wilczyński 2005; 2004;

³⁶ Podczas I Ogólnopolskiego Kongresu Odnowy Wsi w Górażdżach (gmina Gogolin).

2003; 2002a). Sukcesywnie uzupełniany model (Wilczyński 2007b) wyróżniał cztery stopniowo wydłużające się fazy odnowy:

- inicjalną, „projektów startowych” (1–2 lata);
- początkową, „pokonywania barier” (2–3 lata);
- zaawansowaną, „obrania kierunku” (3–5 lat);
- całościową, „zapewnienia warunków trwałego rozwoju” (5–8 lat).

Ujęcie to ustalało sekwencję zdarzeń pomiędzy stanem początku i umownego końca. Dwie pierwsze fazy zaznaczały się projektami o wysokim znaczeniu dla mieszkańców – realizowanymi ze względu na konieczność zaspokojenia głównych potrzeb i pokonania barier. Fazę zaawansowaną cechowały zmiany jakościowe, tj. projekty zmieniające poszczególne sfery funkcjonowania wsi. Projekty te tworzyły specyfikę wsi i ofertę dla otoczenia, dzięki którym wyróżniała się ona na jego tle. Prezentowane podejście kierowało proces odnowy w stronę specjalizacji wsi, co było wówczas zbieżne z rozwijającym się nurtem tworzenia wsi tematycznych.

Powyższe ujęcie uzupełniał „Model sekwencji korzyści” (Wilczyński 2008), który podkreślał kluczowe wyniki (korzyści) procesu odnowy – uzyskiwanych w dwóch pierwszych fazach działań ukierunkowanych do wewnątrz – oraz działań skierowanych na zewnątrz w fazie zaawansowanej.

W 2006 r. przygraniczna wieś Pilszcz w gminie Kietrz³⁷ jako pierwsza w regionie wieś napływowa została zwycięzcą konkursu „Piękna Wieś Opolska”. Proces odnowy tej wsi w pełni odpowiadał charakterystyce fazy zaawansowanej. Wieś ta, jak wiele innych, potwierdzała prawidłowość modelu³⁸ również w stosunku do wsi o bardzo trudnej sytuacji wyjściowej.

Jednak wówczas było już widoczne, że charakterystyki fazy całościowej (antycypowane na podstawie obserwacji odnowy wsi we wzorcowych landach) co do zakresu działań³⁹ były uzyskiwane jedynie wybiórczo, głównie w sferze projektów miękkich (np. dużych wydarzeń cyklicznych). Niezbędne projekty w sferze materialnej okazały się w warunkach krajowych trudno osiągalne. Szczególnie obszar

---

³⁷ Pilszcz (przystąpił do OPOW w 1997 r.) przy granicy z Republiką Czeską cechowała wyjątkowo trudna sytuacja wyjściowa, warunkowana położeniem i zniszczeniami wojennymi.

³⁸ W 2007 r. efekt zmiany jakościowej i odwrócenia negatywnych trendów możliwy do uzyskania w fazie początkowej uzyskało 45 wsi (na 306 sołectw zgłoszonych do programu w latach 1997–2004). W fazie drugiej znajdowały się 22 wsie, 6 z nich uzyskało pełny zestaw korzyści (w uproszczeniu były to: specjalizacja i wyróżnienie się, wzrost konkurencyjności, miejsce strategicznie ważne dla gminy, miejsce absorpcji dużych środków).

³⁹ Składały się na nie lokalnie oraz regionalnie powiązane projekty wywołujące efekt synergiczny (nacisk na tworzenie miejsc pracy), ukształtowane „centrum wiejskie”, projekty kreujące wieś tematyczną, a także dostosowanie projektów prywatnych do programów odnowy wsi.

sterowania rozwojem⁴⁰ wymagał znacznie więcej czasu i wsparcia finansowego wielokrotnie wyższego niż było wówczas dostępne.

Aby zwiększyć liczbę sołectw uzyskujących charakterystyki procesu fazy zaawansowanej i ich szanse na przejście do fazy całościowej w 2007 r., w związku z 10-leciem OPOW oraz VI Europejskim Kongresem Odnowy Wsi, wdrożono Akcję Wieś Przyszłości (AWP). Jej celem było wzmocnienie potencjału wsi. AWP zakładała osiągnięcie przez uczestników programu 10 kluczowych potencjałów rozwojowych, które ujęto w trzy grupy: infrastruktura rozwoju, organizacja i strategia oraz projekty rozwijające wiodący charakterystyczny temat tworzące specyfikę wsi, a także współpraca zewnętrzna (Idziak, Wilczyński 2013)⁴¹. Akcję wspierano dotacjami umożliwiającymi realizację ok. 20 projektów rocznie.

Zagadnienie sterowania procesem odnowy wsi było prezentowane i dyskutowane. W 2009 r. w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW) odbyła się konferencja „Akcja Wieś Przyszłości jako sposób na sterowanie procesem odnowy wsi w regionie” połączona z podróżą studyjną do Republiki Czeskiej, Słowacji i Austrii (KSOW 2011). W 2010 r. w Javorniku w Republice Czeskiej i w Otmuchowie przeprowadzono seminarium „Sterowanie w procesie odnowy wsi”, w ramach którego województwo opolskie zaprezentowało AWP⁴².

Spełnienie wymogów AWP było podstawą oceny wyników uzyskiwanych przez sołectwa oraz określania ich statusu w programie⁴³. W założeniu status lidera programu lub zaawansowanego uczestnika miał oznaczać dostęp do niektórych instrumentów wsparcia oraz stanowił motywującą nobilitację. Wyniki tak przeprowadzonej oceny zaawansowania procesu odnowy wsi przedstawiono w tabeli 1.

Wyniki wskazywały jednoznacznie, że poziom zaawansowania procesu odnowy wsi zdecydowanej większości sołectw jest jeszcze niski, wymagałby rozbudowania i wzmocnienia instrumentów wsparcia ze strony OPOW. W 2014 r. przyjęto jedynie, iż sołectwa o statusie lidera lub zaawansowanego uczestnika programu dla nadania im nowego impulsu rozwojowego zostaną objęte współpracą sieciową w ramach trzech

---

⁴⁰ Czyli kompleksowe i szczegółowe planowanie przestrzenne, powszechny udział mieszkańców w strategicznym planowaniu rozwoju, rozwinięta promocja wsi oraz komunikacja z otoczeniem czy instrumenty wsparcia projektów prywatnych.

⁴¹ Wraz z upływem czasu charakter projektów był modyfikowany w kierunku obrania profilu wsi i współpracy sieciowej.

⁴² Do realizacji tego przedsięwzięcia doszło w dniach 13–15 czerwca 2010 r., zostało ono sfinansowane w ramach pomocy technicznej PROW 2007–2013.

⁴³ Status był określany przez zasady uczestnictwa w programie przyjmowane uchwałą zarządu województwa. Wyznaczono status dla czterech rodzajów uczestników: lider programu, zaawansowany uczestnik, początkujący uczestnik i pasywny uczestnik.

Tabela 1. Status sołectw w opolskim programie odnowy wsi w latach 2011 i 2013**Table 1.** Status of villages in the Opole rural renewal programme in 2011 and 2013

Status	2011		2013	
Lider	29 /11*	} 12,5%	60/26*	} 14,6%
Zaawansowany uczestnik	56/43*		45/37*	
Uczestnik	525	} 79,5%	558	} 81,5%
Początkujący uczestnik	15		28	
Pasywny uczestnik**	54	8,0 %	28	3,9%
Razem	679	100,0%	719	100,0%

* Liczba sołectw, którym status nadano z zastrzeżeniem, tj. warunkując go spełnieniem jednego z brakujących kryteriów AWP.

** Aktywność zanikła, brak działań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego.

Source: own study based on the data from the Marshal Office of the Opolskie Voivodeship.

grup problemowych⁴⁴. Odpowiedniej modyfikacji miała też ulec pula projektów wymagana w AWP. Zamyśl profilowania dalszego rozwoju najbardziej zaawansowanych wsi po wstępnych działaniach w latach 2014–2015 został zaniechany. W kolejnych latach z powodu trudnej sytuacji budżetu województwa oraz pojawienia się możliwości finansowych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego skupiano się na projektach dotyczących ochrony środowiska i bioróżnorodności. Jednakże angażowały one tylko część uczestników OPOW. Jedynym znaczącym, dostępnym dla wszystkich uczestników działaniem pozostał udział w konkursie „Piękna Wieś Opolska”.

Troska o dziedzictwo kulturowe, krajobraz i przestrzeń

Komunikowanie tożsamości i wartości życia wiejskiego jako kwestii centralnej odnowy wsi znalazło wyraz w metodologii formułowania sołeckiej strategii rozwoju. Tym samym szczególne znaczenie nadano praktyce zarządzania przestrzeni wiejskiej, zachowania dziedzictwa kulturowego i ochronie wiejskiego krajobrazu. Uwrażliwienie na estetykę przestrzeni publicznych, ład przestrzenny i piękno krajobrazu – czynniki tworzące walory wiejskości, budujące tożsamość i wizerunek wsi – było stałym tematem spotkań, szkoleń i publikacji (Wilczyński 2009). W praktyce znalazło to wyraz w kryteriach konkursu „Piękna Wieś Opolska”.

⁴⁴ Były one następujące: zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, tworzenie koszyka produktów lokalnych – specjalizacja wsi, depopulacja na wsi i wsparcie integracji międzypokoleniowej.

Zagadnienia ochrony i kształtowania wiejskiej przestrzeni zostały objęte doradztwem oraz możliwością uzyskania przez sołectwa fachowych opracowań oraz koncepcji projektowych. Prac polegających na kompleksowym opisie wsi oraz sformułowaniu wytycznych dalszego działania – w ramach procesu dydaktycznego i na podstawie autorskiej metodyki – podjęli się pracownicy naukowcy Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu: prof. Irena Niedźwiecka-Filipiak i dr Zbigniew Kuriata⁴⁵. Przyjęły one formę graficznie wyrażonego planu rozwoju miejscowości. Na opracowanie składały się:

- część analityczna (dziewięć tematycznych plansz);
- katalog elementów charakterystycznych (zdjęcia, szkice, rysunki, wykresy);
- graficzna synteza całości, plansza planu rozwoju wsi.

Ponadto na zapotrzebowanie danej społeczności wiejskiej wykonywano koncepcje projektowe zagospodarowania miejsc wspólnych. Uwzględniały one cechy charakterystyczne miejscowości (wyróżniki) i podkreślały jej specyfikę.

W latach 2003–2007 omawiane prace objęły aż 48 wsi – laureatów konkursu „Piękna Wieś Opolska”. Już w latach 2004–2005 przyniosły one szersze zainteresowanie nauki odnową wsi⁴⁶ jako czynnikiem kształtowania krajobrazu wiejskiego (Niedźwiecka-Filipiak 2005a), co m.in. zaowocowało terminem „krajobraz wsi odnowionej”⁴⁷. Województwa opolskie i dolnośląskie stały się poligonem badawczym i edukacyjnym architektury krajobrazu oraz urządzania przestrzeni wiejskich (Niedźwiecka-Filipiak 2005b).

Metodologia i wyniki omawianych prac zostały szeroko opisane w monumentalnym opracowaniu *Architektura krajobrazu w programie wsi opolskiej* (Niedźwiecka-Filipiak, Kuriata 2010). W podobnej publikacji zebrano wyniki prac wykonanych na rzecz programu Odnowa Dolnośląskiej Wsi (Kuriata, Niedźwiecka-Filipiak 2012)⁴⁸.

Opracowania dotyczące urządzania przestrzeni publicznych we wsiach uczestniczących w OPOW przygotowały również zespoły Politechniki Opolskiej (dla 10 wsi w 2009 r.) i Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nysie (dla 32 wsi w latach 2010–2013). Odrębny charakter miały opracowania inwentaryzacji dóbr kultury wykonywane przez pracowników naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego (dla 40 wsi w latach 2007–2008) i Uniwersytetu Opolskiego (dla 36 wsi w latach

⁴⁵ Pilotażowa praca w tym zakresie została wykonana w 2001 r. we wsi Pilszcz w gminie Kietrz i była zaprezentowana podczas I Kongresu Odnowy Wsi w 2002 r. W kolejnych latach podstawę prac stanowiła umowa pomiędzy Urzędem Marszałkowskim Województwa Opolskiego (UMWO) a Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu.

⁴⁶ Pojęcie odnowy wsi pojawia się w 2004 r. w tytule tomu 3–4/2004 kwartalnika *Architektura Krajobrazu*. Przez kolejną dekadę zagadnienie było prezentowane na łamach tego czasopisma.

⁴⁷ Jest to tytuł tomu 3–4/2005 kwartalnika *Architektura Krajobrazu*.

⁴⁸ W dniach 2–4 czerwca 2005 r. w Kędzierzynie-Koźlu i Opolu odbyła się I Ogólnopolska Konferencja Naukowo-Techniczna zatytułowana „Architektura Krajobrazu Wiejskiego, Odnowa Wsi”.

2009–2013). Łącznie jednym lub nawet dwoma rodzajami prac w okresie 2003–2013 zostało objętych 141 wsi.

Równie szeroko zakrojone i unikalne w zakresie metodyki były prace polegające na ocenie wartości oraz stanu zachowania zasobów kulturowych opolskich wsi. W latach 2008–2010 objęły one 160 miejscowości. Waloryzacja uszeregowwała zbiór 108 wsi najcenniejszych pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego, podała ich charakterystykę, stan zachowania i określiła zagrożenia (Solisz 2013; Sałyga-Rzońca, Burian, Wilczyński 2010)⁴⁹. Na tej podstawie podjęto wysiłki na rzecz przygotowania procesu rewitalizacji najcenniejszych wsi (Solisz 2013)⁵⁰. Napotykały one jednak opór wewnętrzny (strach przed konsekwencjami ochrony konserwatorskiej) oraz brak stosownych prawnych i finansowych narzędzi realizacji. Po 2015 r. wszystkie te prace administracja rządowa w województwie zarzuciła, a zgromadzona dokumentacja przepadła.

Do kulminacji powyższych działań doszło w roku 2011. Wtenczas, w trakcie konferencji „Wiejska przestrzeń – zagrożone dziedzictwo”⁵¹ przyjęto „Opolski dezyderat w sprawie przestrzeni wiejskiej”⁵². Jego przesłanie w części charakteryzującej przestrzeń wiejską rozwija raport pt. „Przestrzeń życia Polaków” z 2014 r. opracowany z inicjatywy Prezydenta RP. Wciąż aktualna jest generalna konkluzja tego raportu dotycząca przestrzeni wiejskiej: „Niezbędny jest nowy model rozwoju obszarów wiejskich realnie spełniający postulat zrównoważonego rozwoju”. Jego spełnienie jest równie odległe obecnie, co w momencie sformułowania. Przypadek ten, jak i wiele innych, ilustruje ignorowanie przez krajową politykę rozwoju głosu obywatelskiego lub eksperckiego.

Troska o dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze oraz walory wiejskiej przestrzeni przejawiały się również w koncepcji utworzenia Sieci Najciekawszych Wsi (Wilczyński, Niedźwiecka-Filipiak 2013), a następnie w realizacji tego projektu przez stowarzyszenie Polska Sieć Odnowy i Rozwoju Wsi.

---

⁴⁹ Prace w 2008 r. zainicjował wojewoda opolski w celu zwiększenia ochrony dziedzictwa kulturowego wsi opolskiej i poprawy stanu jego zachowania, widząc w tym możliwość i potrzebę uzupełnienia działań odnowy wsi prowadzonej w ramach programu regionalnego. W skład zespołu wojewody wszedł wojewódzki konserwator zabytków i pracownicy Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Opolu.

⁵⁰ Przygotowano koncepcje dla Złotogłowic (gmina Nysa) i Starego Paczkowa (gmina Paczków).

⁵¹ Konferencja odbyła się w dniach 15–16 czerwca 2011 r. w Kamieniu Śląskim (gmina Gogolin), wsi będącej wybitnym przykładem sukcesu odnowy wsi i szczególnie zasłużonym miejscem propagowania tej idei. Patronatu honorowego konferencji udzielił Prezydent RP.

⁵² Dezyderat był publikowany przez kwartalniki *Architektura Krajobrazu* 2012, 2 (35) i *Przegląd Urbanistyczny* 2013, 7.

Liczby

Dorobek OPOW nie został całościowo opracowany, co jest wielką stratą w kontekście ogromnej ilości danych zawartych w corocznych sprawozdaniach sołectw za okres 2004–2013 zestawianych w układzie rocznym. Do literatury trafiały dotąd jedynie wrywkowe, zgeneralizowane dane⁵³.

Również w takim zakresie o swoich działaniach i dorobku OPOW informowały władze województwa. Poniżej w celu zobrazowania skali realizacji programu, przywołano fragment ze sprawozdania z roku 2014⁵⁴:

Od początku wdrażania Programu [...] Samorząd Województwa Opolskiego przeznaczył na jego wsparcie łącznie blisko 4,5 miliona złotych. Prowadzona [...] od 2007 r. ewaluacja [...] oparta o sprawozdania sołectw i gmin, wskazuje, że w latach od 2007 do 2012 wartość przedsięwzięć materialnych i niematerialnych realizowanych przez sołectwa uczestniczące w programie wyniosła 162,6 milionów złotych i corocznie systematycznie wzrasta. Każda złotówka przeznaczona [przez region – dopisek aut.] na program wygenerowała dodatkowo 36 złote w końcowej wartości projektów [...]. W latach 2007–2013 w 159 warsztatach [dotyczy opracowania sołeckich strategii rozwoju – dopisek aut.] uczestniczyło blisko 1600 osób, w 94 szkoleniach i spotkaniach informacyjnych dla uczestników wzięło udział blisko 5200 osób. [...] W latach 2006–2010 łączna kwota wsparcia dotacjami wynosiła 1157 tys. zł. W 16 edycjach konkursu Piękna Wieś Opolska uczestniczyło 241 sołectw.

Jak również z publikacji z roku 2020⁵⁵:

Na opolską wieś w trakcie ponad 23 lat funkcjonowania Programu [...] trafiło ponad 151 mln zł z funduszy unijnych, a sołectwa (co potwierdzają składane co roku sprawozdania) zrealizowały 70 000 projektów o łącznej wartości 370 mln zł. [...]

Przez 23 lata przeszkolono ponad 22 000 osób, zorganizowano 950 szkoleń i warsztatów, [...] udzielono dotacji [...] na kwotę blisko 2 mln zł. Łącznie na realizację Programu wydatkowano ponad 8 mln zł.

Obszary wiejskie utrzymują wysoką rangę w działalności samorządu województwa, którą cechuje chęć wspierania aktywności społeczności wiejskich. W latach pandemii (2020–2022) prowadzona była tzw. marszałkowska inicjatywa sołecka polegająca na dotowaniu małych projektów. W 2023 r. inicjatywa została ponowiona

⁵³ Wypełnienie tej luki wymaga odrębnej pracy, niniejszy artykuł również odwołuje się do ogólnych danych.

⁵⁴ Informacja o realizacji Opolskiego Programu Odnowy Wsi z dnia 24 kwietnia 2014 r.

⁵⁵ Broszura „Program Odnowy Wsi – aktywni opolscy liderzy”.

i będzie kontynuowana do 2025 r.⁵⁶ W ten sposób województwo opolskie powiększa grono regionów wykazujących potrzebę istnienia instrumentarium na rzecz zachowania żywotności wspólnot wiejskich. Część województw w tym kierunku wyprofilowała swoje programy odnowy wsi. Województwo opolskie, tworząc instrument dla wszystkich sołectw, siłą rzeczy wykroczyło poza ramy OPOW.

5. Programy odnowy wsi w Polsce

Omówienie obecnie funkcjonujących regionalnych programów odnowy wsi wykracza poza ramy niniejszej publikacji. Ich wkład w rozwój obszarów wiejskich wciąż nie został odpowiednio zbadany. Jest to istotne, gdyż w ostatnich latach dwa z nich – dolnośląski i wielkopolski (oba od 2009 r.) – wciąż zachowując opolski wzorzec, funkcjonowały na zdecydowanie większą skalę niż OPOW i dysponowały wielomilionowymi (z budżetu województw) komponentami inwestycyjnego wsparcia sołectw. Nadto utrzymały one tworzenie sołeckich strategii rozwoju. Działania dotacyjne programów tych województw, jak również funkcjonujących ze znacznie mniejszą, limitowaną liczbą sołectw programów podkarpackiego (od 2011 r.) i warmińsko-mazurskiego (od 2011/2012 r.) znalazły w 2018 r. naśladowców w województwach podlaskim⁵⁷ i lubuskim⁵⁸. Tym samym do 10 wzrosła liczba województw, w których formalnie istnieją obecnie bądź okresowo istniały wojewódzkie programy odnowy wsi⁵⁹.

Funkcjonowanie programów regionalnych zostało opisane w literaturze przedmiotu (zob. Mucha, Sykała, Świgost 2018; Idziak, Wilczyński 2013; Wilczyński 2008).

Pierwsze ustalenia (Wilczyński 2008) wskazywały na dwa schematy rozwoju programów:

- stosowanie zachęt w przewadze tych pozafinansowych (OPOW);
- stosowanie silnej zachęty finansowej (Pomorski Program Odnowy Wsi)⁶⁰.

---

⁵⁶ Na inicjatywę tę składają się dotacje w wysokości 5000 zł na każde sołectwo w regionie w okresie trzech lat. W okresie od 2023 do 2025 r. wsparcie to wyniesie 6500 zł.

⁵⁷ Samorząd województwa podlaskiego dofinansowuje realizację przez gminy zadań istotnych dla sołectw w ramach „Programu odnowy wsi województwa podlaskiego – Kreatywna wieś”. W 2018 r. budżet województwa na projekty do 15 tys. zł opiewał na kwotę 0,5 mln zł. W kolejnych latach został zwiększony do 0,6 mln zł na rok. W 2022 r. maksymalną kwotę dofinansowania zwiększono do 25 tys. zł (do 50% kosztów).

⁵⁸ Samorząd województwa lubuskiego od 2018 r. prowadzi konkurs dotacyjny o nazwie „Lubuska Odnowa Wsi” (do 10 tys. zł na projekt) dla organizacji pozarządowych. Na ten cel przeznaczono 0,7 mln zł w 2022 r.

⁵⁹ Okresowo programy działały w województwach: pomorskim (2001–2006), śląskim (2004–2010) i świętokrzyskim (2009).

⁶⁰ W latach 2002–2004 samorząd województwa pomorskiego przeznaczył z kontraktu wojewódzkiego 9 mln zł na projekty służące odnowie wsi, a w 2006 r. 5 mln zł (174 projekty). Całkowita wartość dotowanych

Późniejsza analiza sześciu programów regionalnych wskazała dwa warianty działania (Idziak, Wilczyński 2013):

- małych środków, polegający na sterowaniu wyborami (działaniami) uczestników programu poprzez wsparcie specjalizacji, kooperacji i tworzenia wsi tematycznych;
- dużych środków, obecny w krajach związkowych Niemiec i Austrii, stosujący sterowanie wsparciem, którym objęta jest limitowana liczba uczestników lub wybrane dziedziny realizacji projektów.

Wnikliwą analizę ośmiu regionalnych programów przedstawił Wolski (2017b). Autor ten nawiązuje do pierwszej typologii programów (Wilczyński 2008). Określa je jako:

- w przewadze „motywacyjne” (opolski, podkarpacki, warmińsko-mazurski);
- w przewadze „dotacyjne” (pomorski i świętokrzyski)⁶¹;
- mieszany (śląski, dolnośląski, wielkopolski), który łączy oba podejścia.

W przywołanej publikacji stwierdzono brak całościowej ewaluacji programów regionalnych. Wolski zauważa, iż programy te traktują odnowę wsi jako metodę rozwoju obszarów wiejskich animującą proces oraz, w porównaniu do celów, dochodzi tu do przeceniania ich rezultatów. Praca ta trafnie wyznacza możliwy obszar przyszłych badań⁶².

6. Uwarunkowania systemowe

Pułapka unijnego wsparcia

Dostępność środków unijnych, w szczególności PROW 2007–2013 (zob. tabela 2) oraz znaczący limit wsparcia (do 500 tys. zł na jedną wieś w okresie programowania) sprawiły, że pojęcie odnowy wsi zaczęto powszechnie utożsamiać z pozyskaniem przez gminę dotacji z PROW, a następnie z wykonaniem, także przez gminę, wnioskowanego zadania.

Dysonans pomiędzy sposobem działania społeczności lokalnych polegającym na czynnie społecznym/obywatelskim a charakterem pozyskania i wykonania inwestycji z PROW oddaje termin „operacja”, którym posługiwały się instytucje programujące i wdrażające wykorzystanie środków unijnych. Społeczności lokalne,

---

inwestycji wyniosła 11,9 mln zł. Tym samym województwo pomorskie utworowało drogę dla finansowania relatywnie dużych przedsięwzięć odnowy wsi w ramach programów finansowanych ze środków europejskich.

⁶¹ Nowe programy – podlaski i lubuski – poszerzają to grono.

⁶² Warto zauważyć, iż nie był tu przedmiotem ustaleń aspekt egalitarności programów (duża liczba uczestniczących sołectw versus mała liczba programów) i obejmowania wsparciem tworzenia sołeckich strategii rozwoju sołectw, co warunkuje animowanie procesu odnowy wsi.

Tabela 2. Finansowanie projektów na rzecz odnowy wsi ze środków europejskich w latach 2004–2020 w kraju i w województwie opolskim**Table 2.** Financing projects for the rural renewal from European funds in 2004–2020 in the country and in the Opolskie Voivodeship

Program, nazwa działania	Alokacja (mln euro)	Euro/rok/ 1 mieszkańca wsi w kraju*	Liczba projektów		Dofinansowanie (województwo opolskie, mln zł)
			kraj	województwo opolskie	
SPO 2004–2006, Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego	90,0	2,03	3963	75	10,90
PROW 2007–2013, Odnowa i rozwój wsi	435,2	4,09	7096	182**	44,96**
PROW 2014–2020, Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich***	85,5****	0,80	824****	b.d.	b.d.

* Do obliczeń przyjęto liczbę ludności wsi odpowiednio z lat 2006 i 2012.

** W dniu 31 marca 2014 r.

*** Adekwatne typy operacji.

**** Według stanu realizacji PROW 2014–2020 w dniu 22 kwietnia 2022 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi i Opolskiego Urzędu Marszałkowskiego.

Source: own study based on the data from Ministry of Agriculture and Rural Development and the Marshal Office of the Opolskie Voivodeship.

mając zwykle niewielki wpływ na to, czy i kiedy dana wieś zostanie objęta „operacją”, zostały odsunięte od aktywnego udziału w ich wykonaniu. Kryteria wyboru projektów, sprzecznie z przyjmowaną w odnowie wsi zasadą odpowiedzialności, nie zawierały wymogu wkładu własnego społeczności wiejskiej. Ożywiało to dawne myślenie: „gmina wnioskuje, gmina buduje, to niech się zbudowanym dalej zajmuje”. Powstał głęboki rozdźwięk między odnową wsi pojmowaną jako proces rozwojowy a praktyką deklarowanego dla niego wsparcia w ramach działań („interwencji”) PROW. Pozytywistyczną opowieść eksponującą obywatelskie zaangażowanie zastępowała biurokratyczna formuła wykorzystywania środków.

Dostępność środków unijnych budowała zainteresowanie odnową wsi, ale sposób ich udostępnienia ignorował mechanizmy warunkujące istnienie tego procesu. Wykorzystywanie środków unijnych w praktyce oznaczało zaspokojenie bieżących (profitujących wyborczo) potrzeb, co odbywało się kosztem strategicznie pojmowanego rozwoju. Województwa prowadzące regionalne programy, osadzone równocześnie w roli instytucji wdrażającej działania „dla odnowy” z PROW, siłą rzeczy generowały sprzeczne komunikaty.

Uzyskiwanie kluczowych wyników przez procesowo rozumianą odnowę wsi w sferze niematerialnej, a w sferze materialnej przez unijne „operacje” dla odnowy wsi, oznaczało nieuchronną kolizję obu podejść. Z jednej strony niewymierne oddziaływania, a z drugiej mierzalne wskaźniki rezultatu. Na jednej szali znalazły się obecne tylko w kilku województwach fakultatywne, „miękkie”, bez ramy prawnej programy regionalne, a na drugiej obligatoryjne, prawnie zdefiniowane, działania PROW. Faktyczna nadrzędność drugiego podejścia była z góry przesądzona i zdecydowała o zaniku tego pierwszego.

Zagrożenia wynikające z takiej sytuacji były szybko rozpoznane i podnoszone w dyskursie fachowym i publicznym. Praktyka udzielania inwestycyjnych dotacji, o których sposobie i miejscu wykorzystania decydowała gmina, w nader licznych przypadkach skutkowałą zjawiskiem „pustych świetlic”. Problem zgłaszali eksperci i podnosiła prasa⁶³. Środowiska wiejskie za pośrednictwem KSS ujęły to następująco:

W odnowie wsi realizowanej jako działanie inwestycyjne z funduszy europejskich przejawia się jednak pewna niedoskonałość. Wybudowano co prawda tysiące nowych świetlic, placów zabaw, boisk, zagospodarowano place i obiekty turystyczne, jednak nie zawsze działania te angażowały społeczności poszczególnych sołectw [...], tak aby prowadziło to do uruchomienia ich aktywności dla „odnowienia” życia na wsi. [...] Odnowa wsi wymaga również ograniczenia biurokracji oraz budowania regionalnych i lokalnych systemów wsparcia⁶⁴.

Kwestię unijnej pułapki dla odnowy wsi *sensu stricto* wyraźnie komunikowano w czasie umożliwiających korektę polityki rozwoju (Wilczyński 2013b; 2008; 2007a; Kamiński 2013; 2010). Jednak nie podjęto wysiłku synergicznego powiązania obu podejść.

Wymagana synergia

Warto wykorzystać dane zawarte w tabeli 2 dla porównania produktywności systemu dotacyjnego i procesu⁶⁵. Otóż sprawozdania sołectw, które co roku w latach

⁶³ *Dziennik Gazeta Prawna* z 20 lutego 2012 r. ujmował problem następująco: „przestrzelone inwestycje gmin za unijne pieniądze”, „z 300 świetlic zbudowanych na Mazowszu działa tylko 20”. Marek Zagórski, prezes Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, sformułował opinię, iż „[gminy – dopisek aut.] nie miały pomysłu, do czego inwestycja jest im potrzebna i jak dalej ją będą finansować”.

⁶⁴ Cytat z deklaracji uczestników konferencji „Wiejska Polska” w Licheniu, 26 maja 2012 r.

⁶⁵ Efekty finansowo-rzeczowe w pełni rozwiniętego programu odnowy wsi były kilkakrotnie omawiane w literaturze w aspekcie mnożnika finansowego (Wilczyński 2007b; 2003) ogólnej wartości przedsięwzięć oraz liczonych wskaźnikowo na jedno sołectwo (Idziak, Wilczyński 2013; Wilczyński 2008).

2009–2014 były składane przez 606–679 sołectw⁶⁶, uczestników OPOW, wykazały wykonanie od 4245 do 5395 przedsięwzięć na rok (z tego blisko 1/3 stanowiły przedsięwzięcia materialne) o łącznej wartości od 28,2 do 38,2 mln zł. Oznacza to rocznie:

- od 6,5 do 7,1 przedsięwzięcia na sołectwo;
- od 1,4 do 1,5 przedsięwzięcia na 100 mieszkańców w sołectwie;
- wartości przedsięwzięć od 82 do 93 zł na mieszkańca (w niektórych gminach ponad 200 zł).

Bardzo zbliżone dane na podstawie przywołanych sprawozdań z okresu 2010–2015 przytacza Jacek Pieczonka (2018).

W analizowanym okresie 2007–2013 PROW w ramach podstawowego działania „Odnowa i rozwój wsi” oferował w skali kraju średniorocznie 4,09 euro na 1 mieszkańca wsi. W województwie opolskim wykonano łącznie 1230 projektów PROW 2007–2013⁶⁷ z dofinansowaniem 97,9 mln zł. Proces odnowy wsi w latach 2007–2013 wygenerował 31 387 przedsięwzięć o wartości ok. 195 mln zł, tj. dwukrotnie wyższej niż wartość dotacji. Uwzględniając, że na wynik ten składa się co najwyżej 60% sołectw w regionie, należy przyjąć, iż produktywność procesu była ponad trzykrotnie wyższa niż unijne wsparcie dla odnowy wsi. Przechodząc do liczby projektów, w ramach PROW było to 1,2 projektu na każde sołectwo w regionie w okresie siedmiu lat. Dla procesu odnowy wsi wartość ta jest ok. 52 razy wyższa.

Powyższe porównania uzasadniają pogląd, że rozwój wsi wymaga synergii dynamicznego procesu (liczne, systematycznie wykonywane niewielkie projekty) i zewnętrznego wsparcia (duży projekt w kluczowej dziedzinie), tj. równoczesnego stosowania podejścia oddolnego (*bottom-up approach*) i odgórnego (*top-down approach*) (Wilczyński 2013b).

Wygaszanie

Regionalne programy odnowy wsi poddane presji „wykorzystywania środków” stawały się coraz mniej potrzebne (atrakcyjne dla uczestników). Na nowe źródła i tytuły pozyskiwania dotacji (choć niekoniecznie rósł ich ogólny wolumen) reagowały umacnianiem komponentu dotacyjnego, stając się kolejnym źródłem środków oraz narzędziem informowania i szkolenia o wszelkich innych tego typu możliwościach. Komponenty programów regionalnych animujące proces odnowy wsi stawały się coraz mniej istotne.

⁶⁶ Po 2015 r. nie wykonywano zestawień.

⁶⁷ Dofinansowano 1230 projektów działań 313/322//323 „Odnowa i rozwój wsi” oraz 413 „Wdrażanie lokalnych strategii – odnowa i rozwój wsi” i małe projekty według stanu na dzień 31 marca 2014 r. (dane Urzędu Marszałkowskiego Województwa Opolskiego). W ramach SPO 2004–2006 dofinansowano 75 projektów łączną kwotą 10,9 mln zł.

Ujęcie w PROW 2014–2020 alokacji przeznaczonej do realizacji przedsięwzięć odnowy wsi⁶⁸ jedynie w wysokości 85,5 mln euro było już tylko prostą konsekwencją – po co wsparcie, skoro metoda traci znaczenie.

Utracone wzorce

Wyniki osiągnięte w ramach regionalnych programów odnowy wsi, a przede wszystkim uzyskane uspołecznienie procesów rozwoju, upoważniały do oczekiwania, iż wypracowane rozwiązania zostaną wykorzystane w projektach rewitalizacji. Wskazywała na to zbieżność celów, ale też konieczny udział społeczności lokalnej dla ich osiągnięcia. W odniesieniu do praktyki zachodnioeuropejskich regionów oczekiwanie to było wręcz oczywiste. Tam rewitalizację traktowano jako narzędzie rozwoju wewnętrznego miejscowości – dopełnienie lub formę procesu odnowy wsi niezbędną w warunkach depopulacji (Wilczyński 2017; 2012b). Land Dolna Austria w związku z doświadczeniami odnowy wsi przystąpił do odnowy miast.

Z takim założeniem prowadzono OPOW, wskazując na region jako poligon pozyskiwania użytecznych doświadczeń na rzecz rewitalizacji (Wilczyński 2013a; 2012c). Podobnie przydatne mogły być wnioski z realizacji projektów odnowy wsi finansowanych ze środków unijnych. Wykazano ich nikłą jakość, brak wartości dodanej, a wręcz ujemne ich właściwości (re)waloryzacyjne (Wilczyński 2012c; 2012d; 2012e). Jednocześnie wskazywano, na czym polega dobry projekt (Idziak, Wilczyński 2013). Nie wykorzystano strumienia unijnych dotacji dla uzyskania w skali kraju puli rozwiązań innowacyjnych lub tylko wzorcowych. Zdecydował o tym stan świadomości (niskie oczekiwania, nastawienie na proste zaspokojenie potrzeb) po stronie inwestorów, kryterium najniższej ceny eliminujące co ambitniejsze biura projektowe oraz brak jakościowych kryteriów naboru⁶⁹.

Linia demarkacyjna

Środowiska ekspertów i praktyków rewitalizacji nie stawiały linii demarkacyjnej pomiędzy rewitalizacją i odnową wsi. Przykładowo w *Przeglądzie Urbanistycznym* (2013, 7) ukazała się seria artykułów ujętych w rozdziały „Programowanie, planowanie i projektowanie rewitalizacji” oraz „Odnowa wsi i rozwój miast w opolskim”.

⁶⁸ W PROW 2014–2020 w działaniu „Podstawowe usługi i odnowa wsi” na obszarach wiejskich tylko dwa typy operacji odpowiadały zakresowi pojęciowemu odnowy wsi, jaki ukształtowały SPO 2004–2006 i PROW 2007–2013, a mianowicie: „Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne lub kształtowanie przestrzeni publicznej” i „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”.

⁶⁹ Nie zastosowano wymogów osadzenia projektu w lokalnym (regionalnym) kontekście kulturowym (tradycji budowlanej) i nie wprowadzono preferencji z tytułu innowacyjności i wielofunkcyjności.

Ustawa o rewitalizacji z 9 października 2015 r. spowodowała, że linia ta została nakreślona. W dokumencie sygnowanym przez Ministra Funduszy i Polityki Regionalnej (MFIPR)⁷⁰ stwierdzono:

Rewitalizacja wsi bardzo często w uproszczeniu traktowana jest jako synonim innego procesu, mianowicie odnowy wsi. Rezultatem jest dublowanie się instrumentów odnowy wsi i rewitalizacji na obszarach wiejskich [*sic!*]. Odnowa wsi i rewitalizacja, chociaż odmienne w swej genezie i przyjętych założeniach, mają wiele podobnych cech. [...] Ale w praktyce tym, co najbardziej upodabnia odnowę wsi i rewitalizację, będąc jednocześnie zasadniczą przyczyną ich błędnego utożsamienia, jest zbieżność realizowanych w ich ramach działań i projektów. Pomimo wielu cech wspólnych i podobieństw istnieją jednak zasadnicze różnice wskazujące, że odnowa wsi i rewitalizacja są dwoma różnymi i zasadniczo niezależnymi procesami rozwojowymi.

Zdaniem Ministra główne różnice sprowadzają się do:

- obejmowania procesem rewitalizacji zdegradowanego obszaru kryzysowego (nie więcej niż 20% powierzchni gminy i nie więcej niż 30% mieszkańców), a „w odnowie wsi nie występuje takie pojęcie”;
- jasnego celu (punktu docelowego) rewitalizacji, którym jest wyprowadzenie obszaru ze stanu kryzysowego, a „w przypadku odnowy wsi trudniejsze jest sprecyzowanie tego celu, bo jest to proces ciągłej adaptacji”;
- inicjatora działań, w przypadku odnowy wsi jest to społeczność lokalna, w rewitalizacji jest nim samorząd gminny.

Brak konsekwencji i koordynacji polityk resortowych wykazuje (nadto mylący skutek z przyczyną) zapis Priorytetu 4 Programu Operacyjnego „Rybnictwo i Morze” na lata 2014–2020: „Zwiększenie zatrudnienia i spójności terytorialnej służące rewitalizacji i odnowie terenów wiejskich”⁷¹.

Nieznany paradygmat

Zarysowane dylematy wyjaśnia zachodnioeuropejski paradygmat rozwoju wewnętrznego. Ukształtował się on w Niemczech i Austrii na skutek wnikliwych, toczących się od przełomu wieków prac nad konsekwencjami depopulacji.

⁷⁰ Cytat pochodzi z Informacji o realizacji programów rewitalizacji i odnowy wsi na terenach wiejskich z dnia 8 grudnia 2021 r. (znak sprawy: DPT-VIII.561.4.2021.SDIP) dla Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej.

⁷¹ Informacja sygnowana przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 9 grudnia 2021 r. sporządzona dla Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi (znak sprawy: BM.pk.071.96.2021) wymienia 48 projektów całkowicie zbieżnych z charakterem projektów odnowy wsi finansowanych z PROW. Jeden z projektów w tytule zawiera sformułowanie „Rewitalizacja odnowy terenów wiejskich”.

Zakładają one, iż rozwój wewnętrzny miejscowości jest optymalnym sposobem reagowania (Wilczyński 2017; 2012b). W przywołanym dokumencie (MFiPR) pojęcie rozwoju wewnętrznego nie pada. Brak świadomości w tym zakresie rzuca światło na sformułowanie o dublowaniu się instrumentów odnowy i rewitalizacji oraz przyczyny, dla których w aktualnym okresie programowania zrezygnowano z działań dedykowanych odnowie wsi. Można wnioskować, że okolicznościami stawiającymi odnowę wsi w pozycji przegranej stała się jej oddolność *sensu stricto* i brak kodyfikacji w krajowym systemie prawnym.

W Polsce rewitalizacja przyjęła formę odgórnego, techniczno-biurokratycznego, finansowanego przez Regionalne Programy Operacyjne (RPO) instrumentu rozwoju miast. Pod względem formalnym prowadzenie rewitalizacji na wsi po roku 2015 było możliwe, jednak zaczęła ona raczkować na terenach wiejskich dopiero po kilku latach. Czasochłonność wykonania programów rewitalizacji oraz niskie alokacje w RPO (pozytywnym wyjątkiem były tu województwa małopolskie i lubelskie) lub ich brak (województwa kujawsko-pomorskie, opolskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie) sprawiły, że nie stały się one powszechną praktyką. Jednocześnie widoczne jest, że zrealizowane projekty dotyczą głównie obiektów, a rzadziej większych przestrzeni, naśladują rozwiązania miejskie. Od przedsięwzięć wykonanych ze środków PROW 2007–2013 i 2014–2020 różni je głównie, o rząd wielkości większa, skala nakładów finansowych. Umożliwienie całościowej odnowy dynamicznych wsi w stanie rozwoju, o zaangażowanej i kreatywnej wspólnotie, przyniosłoby pulę wzorców i siłę napędową przemian. Obiektywnie potrzebne ukierunkowanie rewitalizacji jedynie na technicznie delimitowane obszary w stanie kryzysowym, korzyści te zaprzepaściło. Kluczem sukcesu rewitalizacji nie jest obszar, a wspólnota zdolna do podejmowania projektów przełamujących.

Do utrwalania w Polsce paradygmatu rewitalizacji obszarów wiejskich, odmiennego od ukształtowanego w landach prowadzących szeroko zakrojone programy odnowy wsi, w pewnym zakresie mogły przyczynić się prace badawcze. Jedne nie czynią rozróżnienia pomiędzy odnową wsi a rewitalizacją (Rogatka i in. 2017)⁷², inne zaś różnice eksponują. Mirosław Biczkowski i Marta Biczowska (2017) określają odnowę wsi jako „instrument aktywizujący społeczność lokalną”, a programy rewitalizacji jako: „narzędzia kompleksowego rozwoju obszarów wiejskich [*sic!*]⁷³ oraz stwierdzają, że „[oba – dopisek aut.] instrumenty rozwoju wsi należy postrzegać jako różne, acz uzupełniające się [...] komplementarne programy”. Szerokie ujęcie zagadnienia pokrewieństwa, podobieństwa oraz zbieżność

⁷² Praca ta, w tytule odnosząca się do odnowy wsi i rewitalizacji, koncentruje się na przedsięwzięciach dedykowanych odnowie wsi w PROW 2007–2013.

⁷³ Zdaniem autora w kontekście dotychczasowych wyników kompleksowy rozwój wsi na skutek tak pojmowanej w Polsce rewitalizacji pozostanie tezą, która długo (jeśli w ogóle) nie znajdzie potwierdzenia.

celów odnowy wsi i rewitalizacji zostało przedstawione w pracy *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego* pod redakcją naukową Łukasza Sykały i Magdaleny Dej ([red.] 2018). Autorzy ci w konkluzjach stawiają zasadnicze pytanie: „czy obecne dziś sposób i przebieg wdrażania w Polsce procesów rewitalizacji i odnowy wsi są optymalne?”. Kolejne pytania odnoszą się do zamienności stosowania pojęć „odnowa wsi” i „rewitalizacja” oraz stawiają problem zgodności z ideą odnowy wsi modernizacji i unifikacji wsi dokonującej się z udziałem funduszy na rewitalizację. Zaznaczona w tej wypowiedzi nadrzędność idei odnowy wsi koresponduje z postulatem potraktowania obu podejść jako jeden system.

7. Podsumowanie

Odnowa wsi wywierała znaczący wpływ na rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Uczestniczyła w przewyciężaniu kryzysu obszarów wiejskich lat 90. XX w. i stanowiła obiecującą próbę włączenia społeczności wiejskich w przekształcenia wsi w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w UE. W tym zakresie dla Opolszczyzny jest szczególnym doświadczeniem, na tyle doniosłym, że pozostaje znakiem rozpoznawczym regionu, wręcz elementem jego tożsamości.

Po 15 latach od uruchomienia OPOW realne było zaistnienie regionalnych programów odnowy wsi w większości województw. Mimo rozprzestrzenienia się i dynamiki funkcjonowania programów regionalnych pojęcie odnowy wsi nie znalazło się jednak w zapisach Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa na lata 2012–2020. W PROW na lata 2014–2020 zdecydowanie zmalało wsparcie dla przedsięwzięć rozumianych jako odnowa wsi, a samo pojęcie rozmyło się w nazewnictwie i treści działań tego programu⁷⁴. W Krajowym Planie Strategicznym Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027 termin „odnowa wsi” już się nie pojawił. Z przeoczeniem tym koreluje zignorowanie dorobku odnowy wsi przy kodyfikowaniu i projektowaniu rozwiązań rewitalizacji.

Rysujący się wyraźnie od 2015 r. kryzys odnowy wsi należy postrzegać jako przejaw ułomności polityki rozwoju w Polsce. Centralny poziom instytucji zarządzania rozwojem odpowiada za intencjonalne lub lekkomyślne wygaszenie oddziaływania odnowy wsi również poprzez zaniechanie nadania jej ram prawnych. Rewitalizacja nie stała się logicznym rozwinięciem i wsparciem dla wypracowanych na gruncie odnowy wsi i już realizowanych koncepcji rozwoju. Władze publiczne mimo licznych postulatów, a także projektów legislacyjnych, odpowiadają za pozostawienie

---

⁷⁴ Określono tu przedsięwzięcia na rzecz poprawy warunków życia na wsi inne niż infrastruktura techniczna, w szczególności projekty wzmacniające życie społeczności wiejskich, zachowanie dziedzictwa materialnego wsi oraz urządzenie przestrzeni publicznych.

sołectw, a właściwie wiejskich wspólnot, bez umocowania do samodzielnego podejmowania przedsięwzięć rozwojowych. Określone we Wprowadzeniu szanse na nową jakość procesów rozwoju obszarów wiejskich w Polsce zostały zmarnowane z powodu systemowych błędów i zaniechań oraz całkowitego zignorowania głosu nauki, orędowników i praktyków odnowy wsi, wyrażanego m.in. w formie licznych, sukcesywnie pojawiających się publikacji.

Przyczyn kryzysu odnowy wsi należy też upatrywać w braku *know-how* i finansowej słabości województw samorządowych, które w konsekwencji niewiele wychodzą poza centralnie formatowane schematy unijnego wsparcia dla obszarów wiejskich. Stan obecny ideę oddolności partycypacji społeczności lokalnej, która znalazła urzeczywistnienie w programach odnowy wsi, sprowadza do nieefektywnej, hasłowo pojętej „aktywizacji mieszkańców”. Kroplówka niewielkich dotacji, bez względu na szczerść intencji, uzależnia wieś od politycznego wpływu ją aplikujących.

Opisany stan rzeczy ujawnia wspólny mianownik niewiedzy odnośnie do wyników uzyskiwanych przez państwa i kraje wzorcowe dla odnowy wsi w Polsce, a tym samym niemożność transferowania wiedzy o rozwiązaniach i mechanizmach, które za tymi wynikami stoją. To istotna i całkowicie pomijana w dyskursie publicznym, politycznym, a także naukowym miara dystansu cywilizacyjnego i kulturowego, której kosztem jest utrata walorów wsi i perspektyw jej wielofunkcyjnego rozwoju.

Fundusz sołecki oraz wszelkie małe granty kierowane przez region lub państwo do sołectw lub organizacji wiejskich same z siebie nie staną się zaczynem odnowy wsi 2.0. Niezbędny jest powrót do programów, które ponownie wyłonią wiejskie przywództwo poszerzone o osoby, głównie młode, obeznane z technologiami cyfrowymi. Idea odnowy wsi poprzez format „smart” na skutek współdziałania poziomów centralnego i wojewódzkiego może przeżyć renesans w formie regionalnych programów odnowy wsi 2.0. Katalizatorem winna być konstatacja, iż trwa w Polsce koncepcyjny impas wdrażania podejścia *smart villages*, a kluczowym argumentem stwierdzenie braku innej drogi dla ocalenia resztek wiejskości oraz zasobów, głównie materialnego dziedzictwa kulturowego, w szybkim tempie wymazywanych przez unifikację i umiastowienie. Wzorzec postępowania jest, a społeczności wiejskie mają w pamięci korzyści, jakie osiągnęły, angażując się w przedsięwzięcia pod szyldem odnowy wsi. Świat cyfrowych narzędzi oraz globalnych wyzwań może rozpalić niezbędną emocję konieczną do działania z myślą, że „odnowa wsi nigdy się nie kończy”.

Bibliografia

- Biczkowski M., Biczowska M. (2017). Rewitalizacja a odnowa wsi. Analiza porównawcza instrumentów Unii Europejskiej. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 29, 27–45. DOI:10.18778/1508-1117.29.02.
- Idziak W. (2008). *Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne*. Koszalin: Fundacja Wspomagania Wsi, Koszalińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Stowarzyszenie Hobbiton, Stowarzyszenie SOSW i Wsi Podgórk, Fundacja Odnowa Wsi.
- Idziak W., Wilczyński R. (2013). *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*. Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA.
- Kamiński R. (2013). Czy rozwój infrastruktury społecznej wystarczy do wzrostu kapitału społecznego i aktywizacji polskiej wsi? *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 44, 173–185.
- Kamiński R. (2010). Rola kapitału społecznego i instytucjonalnego w procesie rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Stanny, M. Drygas (red.). *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce. Problemy i perspektywy rozwoju*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Kłodziński M., Błąd M., Wilczyński R. (red.) (2007). *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- KSOW [Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich] (2011). *Przykłady zrealizowanych projektów*. Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Kuriata Z., Niedźwiecka-Filipiak I. (2012). *Nowy krajobraz wsi dolnośląskiej*. Wrocław: Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.
- Mucha A., Sykała Ł., Świgost A. (2018). Regionalne programy odnowy wsi w Polsce. Województwa: wielkopolskie, dolnośląskie, podkarpackie i warmińsko-mazurskie. W: Ł. Sykała, M. Dej (red.). *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne* (s. 75–93). Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2005a). Przemiany wizerunku wsi opolskiej pod wpływem odnowy wsi. *Architektura Krajobrazu*, 1–2: Krajobraz wsi odnowionej, 18–26.
- Niedźwiecka-Filipiak I. (2005b). Proponowana metoda Sektorowej Analizy wewnątrz krajobrazowych jako integralna część opracowań dla programu Odnowa Wsi. *Architektura Krajobrazu*, 3–4, 11–17.
- Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z. (2010). *Architektura krajobrazu w programie wsi opolskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- Pieczonka J. (2018). Aktywność sołectw wspierających rozwój społeczny w ramach Programu Odnowy Wsi w latach 2013–2015. *Studia Obszarów Wiejskich*, 52, 63–75.
- Rogatka K., Grzelak-Kostulska E., Kwiatkowski M., Biegańska J., Feltynowski M., Chodkowska-Miszczuk J. (2017). Odnowa i rewitalizacja wsi w kontekście realizacji polityki spójności UE na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 103–115. DOI:10.7163/SOW.48.6.

- Sałyga-Rzońca A., Burian M., Wilczyński R. (2010). *Waloryzacja zabytkowego zasobu wsi województwa opolskiego, cele, metody, praktyka*. Opole: Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji zabytków w Opolu, Wojewoda Opolski.
- Solisz I. (2013). Ochrona i odnowa wiejskiego dziedzictwa kulturowego Opolszczyzny. *Przegląd Urbanistyczny*, 45–48.
- Sykała Ł., Dej M. (red.) (2018). *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. Wydanie 2. Kraków: Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Sykała Ł., Dej M. (red.) (2016). *Odnowa wsi jako narzędzie rozwoju lokalnego. Ujęcie teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Wilczyński R. (2017). Co robić, gdy ubywa mieszkańców – potencjał rewitalizacji. W: *Polska regionów – Polska miast*. Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego.
- Wilczyński R. (2013a). Opolszczyzna poligonem rewitalizacji wsi w Polsce. *Przegląd Urbanistyczny*, 5, 42–44.
- Wilczyński R. (2013b). Podejścia *top-down* i *bottom-up* w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W: K. Heffner (red.). *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce a polityka spójności Unii Europejskiej. Stare problemy i nowe wyzwania (ze szczególnym uwzględnieniem woj. opolskiego)* (s. 72–82). Seria: Studia, 154. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.
- Wilczyński R. (2012a). Dorferneuerung in Polen – Leistungsschau nach 15 Jahren. *Dorferneuerung International*, 20.
- Wilczyński R. (2012b). Depopulacja – potrzeba nowego modelu funkcjonowania obszarów wiejskich. W: *Funkcjonowanie obszarów wiejskich w warunkach kryzysu demograficznego, materiały pokonferencyjne*. Opole: Opolski Urząd Wojewódzki.
- Wilczyński R. (2012c). Jak efektywnie prowadzić rewitalizację wsi i unikać dotychczasowych błędów? W: *Problemy Planistyczne – Jesień 2012. Seminarium szkoleniowe* (s. 5–20), 2/12. Wrocław: Zachodnia Okręgowa Izba Urbanistów we Wrocławiu.
- Wilczyński R. (2012d). Odnowa wsi z wykorzystaniem środków europejskich – niewykorzystana szansa na rewitalizację. *Architektura Krajobrazu*, 2, 5–21.
- Wilczyński R. (2012e). Opolski dezyderat w sprawie przestrzeni wiejskiej a praktyka inwestycji publicznych na obszarach wiejskich. W: *Problemy Planistyczne – Jesień 2012. Seminarium szkoleniowe* (s. 17–23), 4/11. Wrocław: Zachodnia Okręgowa Izba Urbanistów we Wrocławiu.
- Wilczyński R. (2009). Jak rozwijać obszary wiejskie, aby przeciwdziałać kryzysowi zagospodarowania przestrzennego. W: Z. Kuriata (red.). *Polskie krajobrazy dawne i współczesne* (s. 193–197). Seria: Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 12. Sosnowiec: Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego.
- Wilczyński R. (2008). Programy odnowy wsi w Polsce. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.). *Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi* (s. 99–116). Warszawa: FDP Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa.

- Wilczyński R. (2007a). 10 lat odnowy wsi w Polsce – droga do celu. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 67–76). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilczyński R. (2007b). Specyfika opolskiego programu odnowy wsi. W: M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.). *Odnowa wsi w integrującej się Europie* (s. 181–193). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilczyński R. (2005). Odnowa wsi jako środowisko zachowania i zgodnego z dziedzictwem kulturowym kształtowania krajobrazu wiejskiego. *Architektura Krajobrazu. Studia i prezentacje*, 1–2, 10–17.
- Wilczyński R. (2004). Model przebiegu odnowy wsi. W: *II Polski Kongres Odnowy Wsi (materiały kongresowe)* (s. 15–20). Gdańsk–Szymbark: Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego.
- Wilczyński R. (2003). *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy, Program Agro-Info, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich – Oddział w Poznaniu.
- Wilczyński R. (2002a). Odnowa wsi – europejska idea i metoda rozwoju obszarów wiejskich. W: *I Polski Kongres Odnowy Wsi*. Opole: Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego.
- Wilczyński R. (2002b). Odnowa wsi jako metoda wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W: M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.). *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej* (s. 425–441). Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Wilczyński R. (2001). System kształcenia liderów społeczności wiejskich w ramach programu odnowy wsi w województwie opolskim. W: K. Kacuga (red.). *Kształcenie liderów społeczności wiejskich. Materiały z II Ogólnopolskiej Konferencji, Pułtusk, 2–3 października 2001 r.* (s. 119–124). Poznań.
- Wilczyński R. (2000a). *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – doświadczenia województwa opolskiego*. Poznań: Fundacja Fundusz Współpracy, Program Agrolinia 2000.
- Wilczyński R. (2000b). Odnowa wsi w Europie Zachodniej. W: *Europejskie Programy Odnowy Wsi. Społeczno-gospodarcza aktywizacja mieszkańców wsi i ich partnerskie zaangażowanie w rozwoju lokalnym* (s. 3–14). Przysiek: Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.
- Wilczyński R. (2000c). Odnowa wsi w województwie opolskim – zarys programu. W: *Europejskie Programy Odnowy Wsi. Społeczno-gospodarcza aktywizacja mieszkańców wsi i ich partnerskie zaangażowanie w rozwoju lokalnym* (s. 15–21). Przysiek: Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.
- Wilczyński R. (2000d). Odnowa wsi szansą rozwoju obszarów wiejskich. *Pro Europa*, 1, 41–61.
- Wilczyński R. (1999a). Europejski program odnowy wsi – wykorzystanie doświadczeń Nadrenii-Palatynatu i Dolnej Austrii. *Więś i Rolnictwo*, 3, 93–108.

- Wilczyński R. (1999b). Odnowa wsi szansą rozwoju województwa opolskiego. *Śląsk Opolski*, 4 (37), 58–67.
- Wilczyński R. (1999c). Odnowa wsi jako sposób wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W: *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich a integracja z Unią Europejską* [materiał z konferencji] (s. 11–19). Wrocław: Regionalne Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich we Wrocławiu.
- Wilczyński R. (1999d). Odnowa wsi w województwie opolskim. *Europa Regionów*, 2, 81–115.
- Wilczyński R. (1998). *Dlaczego odnowa wsi? Koncepcja i stan realizacji programu „Odnowa wsi w województwie opolskim”*. Warszawa: Zarządzanie Wiejską Gminą, Fundacja „Idealna Gmina”.
- Wilczyński R., Niedźwiecka-Filipiak I. (2013). Sieć najciekawszych wsi szansą na zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi. W: I. Niedźwiecka-Filipiak, Z. Kuriata (red.). *Współczesny krajobraz wsi – szanse i zagrożenia* (s. 40–55). Wrocław: Agencja Wydawnicza „Argi”.
- Wolski O. (2017a). Odnowa wsi jako przedmiot badań. Ewolucja i systematyzacja pojęcia. *Wieś i Rolnictwo*, 2 (175), 119–145. DOI:10.53098/wir022017/06.
- Wolski O. (2017b). Specyfika wojewódzkich programów odnowy wsi w Polsce w kontekście literatury naukowej. *Studia Obszarów Wiejskich*, 48, 51–73. DOI:10.7163/SOW.48.4.
- Wójcik M. (red.) (2017). *Tożsamość i „miejsce”*. *Budzenie uspiętego potencjału wsi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

25 Years of Polish Rural Renewal: Completion of the Mission or the Stirring of Rural Renewal 2.0?

Abstract: The Opole Rural Renewal Programme (Polish acronym: OPOW), inspired by models from Austria and Germany, marked the beginning of the uptake of the rural renewal idea in Poland in 1997. The outcomes of the programme and the growing interest in it gave rise to the expectation that rural renewal would determine the perspective for the rural development of Poland. The innovative idea, challenging simple modernisation/urbanisation of the rural, had a significant impact on rural transformation. The idea, framed by subsequent regional programmes, was a promising method of animating the processes of improving the general state of the countryside, in which the rural community was the driving force, while the effect was to overcome backwardness, improve living conditions, and at the same time preserve the cultural heritage and strengthen the identity of the rural community. The 25th anniversary of OPOW in 2022, created an opportunity to present the circumstances of emergence of the rural renewal in Poland (as a leading bottom-up approach), its strong impact, and then a surprising decline. The article examines the systemic reasons why rural renewal has become a niche approach. The failures and lack of know-how adequate to the changing situation (depopulation and ageing of rural communities) on the part of the national development policy were pointed out. Particularly fateful was the mistake

of not integrating rural renewal into the rural development system and separating it from activities regulated by law under the term revitalisation. The aim of this work is to present rural renewal as a still valid method of development and an opportunity to introduce a new quality to national development policy. Creating an appropriate legal and institutional framework could constitute the beginning of a new digital stage of its impact, in a way identical to the smart villages concept.

Keywords: rural renewal, smart villages, rural development strategy, bottom-up development, internal development of the village, revitalisation, mobilisation of local communities.